

# Naar een natuurinclusieve samenleving

10-puntenplan voor het behoud en herstel van de natuur  
op nationaal, Europees en wereldwijd niveau

Tjeerd de Groot - Tweede Kamerlid D66

**D66**

<b>1. Een Parijsakkoord voor de natuur</b>	<b>7</b>
Sustainable development goals	8
<b>2. Bescherm de bossen</b>	<b>9</b>
Europese Bossenwet	10
Europa	10
Sustainable development goals	11
<b>3. Robuuste natuurgebieden</b>	<b>12</b>
Stikstof	12
Kringlooplandbouw	13
Verbind natuurgebieden	13
Basiskwaliteit natuur	14
Nederland	15
Europa	15
Wereld	15
Sustainable development goals	16
<b>4. Maak de Nederlandse veengronden weer nat</b>	<b>17</b>
Sustainable development goals	18
<b>5. Een mooi landschap</b>	<b>19</b>
Sustainable development goals	21
<b>6. Samenwerken met de natuur in de strijd tegen het water</b>	<b>22</b>
Toonaangevende voorbeelden van natuurinclusief waterbeheer	22
Een visie op natuurinclusief waterbeheer	23
Nederland	25
Europa	25
Sustainable development goals	25
<b>7. Bescherm de biodiversiteit in zeeën en oceanen</b>	<b>26</b>
De Waddenzee beschermen tegen klimaatverandering	26
Beschermen Noordzee en verantwoord	27
afbouwen van bouwwerken op zee	
Wereldwijd opkomen voor duurzame visvangst	27
Nederland	28
Europa & de wereld	28
Sustainable development goals	28
<b>8. Red het koraal in Caribisch</b>	<b>29</b>
Waterkwaliteit	30
Landerosie	30
Schadelijke zonnebrand	32
Sustainable development goals	33

<b>9. Illegale handel in dieren en planten tegengaan</b>	<b>34</b>
Nederland als wereldspeler op de markt	34
Hoge opbrengsten, lage straffen	35
Illegale handel in vogels	35
Opvang in beslag genomen dieren	36
Actieplan Wildlife trafficking Europa	36
Internationale naleving CITES-verdragen	36
Sustainable development goals	38
<b>10. Leg de trofeejacht aan banden</b>	<b>39</b>
Nederland	41
Europa	41
Wereld	41
Sustainable development goals	41
Lijst met voorstellen	42
Nederland	42
Europa	44
Wereld	45
Eindnoten	47

## Natuur 10-punten actieplan

Gezonde natuur is goed voor mens en dier. Gezonde natuur zorgt voor schone lucht, zoet water, vruchtbare grond, gaat klimaatverandering tegen, bestuift gewassen, voorkomt plagen en verkleint het risico op natuurrampen. Daarom moeten wij op onze beurt goed voor de natuur zorgen.



4

Op dit moment gaat het slecht met de natuur, wereldwijd en in Nederland. Dier- en plantensoorten zijn kwetsbaar en sterven sneller uit dan ooit. Eén miljoen soorten worden met uitsterven bedreigd door de invloed van de mens.<sup>1</sup> Een soort kan maar één keer uitsterven: dit is een definitief en onomkeerbaar proces. Iedere uitgestorven soort maakt het ecosysteem waartoe hij behoorde kwetsbaarder en brengt daarmee de wereld in gevaar, en dus ook leefomgeving van de mens.

De mens is niet alleen direct afhankelijk van natuurlijke ecosystemen (schone lucht, drinkwater), maar ook via de wereldeconomie. Als leefgebieden zoals bossen, koraalriffen of duinen verslechteren, raken essentiële ecosystemen verstoord. Als we doorgaan op de huidige voet, bedraagt de economische schade tot 2050 ruim 9000 miljard euro wereldwijd. Dit komt neer op 450 miljard euro schade per jaar voor onder andere de agrarische sector, die hard wordt geraakt.<sup>2</sup>

De productie en handel zullen dalen. De prijzen van grondstoffen zullen stijgen: groenten en fruit met drie procent, katoen met zes procent en hout met acht procent. Arme landen worden dan het hardst geraakt en moeten de zwaarste lasten dragen.<sup>3</sup> Wanneer de wereld een omslag maakt naar een duurzamere manier van leven, gaan we er op mondiaal niveau juist op vooruit. Dit levert tot 2050 ruim 450 miljard euro meer op.<sup>4</sup>

Door de Verenigde Naties zijn vijf hoofdoorzaken geïdentificeerd die zorgen voor het verlies van natuur en biodiversiteit<sup>4</sup>:

1. Verandering in landgebruik, zoals ontbossing en landbouw
2. Directe exploitatie van soorten, zoals door visserij en houtkap
3. Klimaatverandering
4. Vervuiling, zoals lucht- en watervervuiling door pesticiden en plastics
5. Introductie van invasieve soorten waardoor lokale soorten verdwijnen.

Deze hoofdoorzaken laten zien dat natuur massaal wordt geëxploiteerd en vervuild omdat economische modellen wereldwijd de waarde van ecosysteemdiensten niet meenemen. Economie en natuur zijn niet met elkaar in harmonie. Ook in Nederland zijn natuurlijke processen en ecosysteemdiensten losgekoppeld van de economie. Het land wordt door stenen dijken op afstand gehouden van het water, de veenweide droogt uit en klinkt in en onze steden verstenen. De natuur staat op steeds meer afstand van onze samenleving. Hierdoor staat de leefbaarheid van ons land onder druk. Karakteristieke landschappen verdwijnen en we worden steeds kwetsbaarder voor de gevolgen van klimaatverandering, wat wordt verergerd door het verdwijnen van biodiversiteit en ecosystemen.<sup>5</sup>

5

De klimaat- en stikstofcrises laten zien dat onze samenleving de ecologische grenzen op vele fronten overschrijdt. Ook ziektes als Q-koorts en het coronavirus, die hun oorsprong vinden in de intensieve veehouderij en de handel in wilde dieren, laten zien dat we onze omgang met de natuur en dieren radicaal moeten veranderen om niet alleen planten- en diersoorten te beschermen maar ook onszelf.<sup>6,7,8</sup> Doordat de mens steeds meer natuurlijke habitats vernietigt en bossen kapt om bijvoorbeeld landbouwgrond te creëren, komt de mens vaker in aanraking met wilde dieren, waardoor de kans op uitbraken van ziektes steeds groter wordt.<sup>9</sup>

Wat D66 betreft is de samenleving van de toekomst een natuurinclusieve samenleving, waarbij economie, biodiversiteit en leefbaarheid hand in hand gaan. Alleen op die manier kunnen we de grote veranderopgaven zoals verstedelijking, klimaatverandering, energietransitie en bevolkingsgroei het hoofd bieden en kunnen we Nederland toekomstbestendig maken. Waar de economie nu is vastgelopen omdat de natuur niet wordt beschermd, worden natuur en economie opnieuw met elkaar verbonden en zullen natuurlijke processen centraal staan in sectoren als woningbouw, waterbeheer, landbouw, energie en handel.

Hierbij zal de nadruk liggen op een algehele circulaire economie, waarbij kringlopen worden gesloten en de balans tussen wat nodig is en wat wordt verbruikt wordt hersteld. Zo kan de natuur weer floreren. Een robuuste en veerkrachtige natuur komt de lucht- en waterkwaliteit en de volksgezondheid ten goede, maakt Nederland weerbaar tegen klimaatverandering en zorgt ervoor dat de Nederlandse bevolking, ook in de toekomst, kan genieten van de natuur met al haar dier- en plantsoorten.

## Natuur als drager van de economie

Wageningen University & Research (WUR) heeft een toekomstvisie uitgewerkt voor Nederland in 2120<sup>10</sup>. In deze toekomstvisie staan de veranderopgaven centraal en worden voorbeelden gegeven hoe Nederland er in 2120 kan uitzien als er wordt uitgegaan van vijf principes. Deze vijf principes zijn ook verwerkt in dit plan.

1. Natuurlijk systeem aan de basis: het natuurlijke systeem als uitgangspunt voor oplossingen
2. Optimaal benutten van water: elke druppel water wordt optimaal ingezet
3. Natuurinclusieve samenleving: bij alle keuzes die worden gemaakt krijgt de natuur een centrale plek
4. Circulaire economie
5. Meebewegende (adaptieve) ruimtelijke inrichting

6

Deze vijf principes gekoppeld aan de vijf hoofdoorzaken die zijn genoemd voor het verdwijnen van biodiversiteit en natuur presenteren een aantal noodzakelijke oplossingsrichtingen om de natuur snel beter te beschermen.

Naast het feit dat we in Nederland grote stappen moeten zetten om de natuur te herstellen en te beschermen, is het zeer belangrijk dat ook op internationaal niveau actie wordt ondernomen. Hierbij kan Nederland een grote rol spelen als vooraanstaand lid en vijfde economie van de Europese Unie en deelnemer aan de UN Conference on Biological Diversity (CBD). Om de relatie tussen de punten van dit actieplan en de wereld zichtbaar te maken, is elk punt verbonden aan specifieke Sustainable Development Goals (SDG's), de duurzame-ontwikkelingsdoelen voor de wereld die de VN in 2015 heeft opgesteld voor 2030. Deze doelen zijn gericht op het verbeteren van gezondheidszorg en onderwijs, het verkleinen van ongelijkheid en het stimuleren van economische groei. Deze doelen gaan hand in hand met het tegengaan van klimaatverandering en behoud van de natuur. Daarnaast vormen deze processen samen de basis voor het beëindigen van armoede en honger.<sup>11</sup>

Volgens D66 is het cruciaal dat de relatie tussen mens en natuur verandert. De achteruitgang van natuur en biodiversiteit wereldwijd moet een halt toegeroepen worden, om de kans op uitbraken van virussen als het coronavirus te verkleinen. We willen de natuur weer robuust maken, zodat Nederlanders gezond zijn, onze samenleving weerbaar en onze economie veerkrachtig in het licht van grote uitdagingen als klimaatverandering. Daarom dit 10-puntenplan, waarmee we morgen al stappen kunnen zetten om de natuur wereldwijd, in Europa en op nationaal niveau beter te beschermen.



# 1. Een Parijsakkoord voor de natuur

De afgelopen decennia zijn op wereldwijd, Europees en op nationaal niveau verschillende natuurdoelstellingen afgesproken. Echter zijn op geen van deze niveaus de doelstellingen behaald.<sup>12</sup> In Nederland is wel progressie geboekt, maar het is niet gelukt om de totale achteruitgang van de natuur te stoppen.

Het verlies van natuur en biodiversiteit begint zijn tol te eisen; biodiversiteitsverlies vormt een even grote bedreiging voor mensen als klimaatverandering. Bossen worden massaal gekapt, soorten worden overbevist en lucht- en watervervuiling nemen steeds meer toe. Er wordt nu vaak naar natuur gekeken als een onuitputtelijke bron terwijl de grenzen van groei steeds meer worden gevoeld en zichtbaarder worden.

Natuurbescherming en natuurherstel worden momenteel gezien als een economische kostenpost terwijl dit moet worden beschouwd als een investering voor de samenleving. Het is daarom tijd om de natuur beter te beschermen en nieuwe internationale afspraken te maken. Bij het maken van nieuwe afspraken is het essentieel dat betere monitoring komt, zodat landen daadwerkelijk worden aangesproken op hun bijdragen. Hierdoor zal er een grotere kans van slagen zijn. Hierbij is het belangrijk dat Nederland ook haar eigen verantwoordelijkheid neemt.

Tijdens de Conference of the Parties (COP) in Parijs is een wereldwijd akkoord afgesloten om klimaatverandering tegen te gaan. Najaar 2020 stond in China de UN Convention on Biological Diversity (CBD) gepland. Hier zouden honderden landen samenkomen om te praten over het post-2020-kader ter bevordering van de biodiversiteit. De CBD wordt helaas verplaatst naar een ander moment vanwege de wereldwijde verspreiding van het COVID-19 virus. Wanneer de CBD wél plaatsvindt, moeten volgens D66 bindende natuurdoelstellingen worden gemaakt, naar voorbeeld van het klimaatakkoord van Parijs. Concrete voorstellen om de doelstellingen te halen voor 2030 en 2050 moeten hier worden gedaan waarbij de VN-visie *Living in Harmony with nature* in 2050 centraal staat.<sup>13</sup>

**Motie van de leden Jetten en De Groot over inzet voor ambitieuze en bindende doelstellingen in Beijing (25 april 2019).<sup>13</sup>**

Om het uitsterven van dier- en plantensoorten een halt kan worden toegeeroepen heeft D66 het kabinet opgeroepen zich in te zetten voor ambitieuze en bindende doelstellingen tijdens de Convention on Biological Diversity (CBD) in Beijing. Deze motie werd met ruime Kamermeerderheid aangenomen.



## Daarom pleit D66 voor het opstellen van:

Maak bindende natuurafspraken tijdens de Convention on Biological Diversity (CBD) in China. Een aantal punten moet volgens D66 terugkomen in wereldwijde natuurafspraken voor 2030, het Parijs voor de Natuur:

1. Stop wereldwijd biodiversiteitsverlies.
2. Zorg dat wereldwijd 30% van het land- en zeeoppervlak effectief beheerd natuurgebied is. Dit is een combinatie van beschermde gebieden en andere gebieden die behoud van biodiversiteit als hoofddoel hebben.
3. Reduceer vervuiling, overbemesting, plastics en andere afvalstromen met minimaal 50%.
4. Maak het inperken van de toegankelijkheid van de poolgebieden bespreekbaar. Door het smelten van de ijskappen worden toerisme en vaarroutes in het poolgebied steeds toegankelijker. Daarbij zal delfstoffenwinning in de poolstreken door verdwijning van ijs en permafrost een steeds aantrekkelijker verdienmodel worden. Deze ontwikkelingen kunnen de ecosystemen van de poolstreken, die al ernstig in gevaar zijn door klimaatverandering, grote schade toebrengen.

## Sustainable development goals

Dit actiepoint draagt bij aan SDG 13: het creëren van meer natuurgebied zorgt ervoor dat meer CO2 wordt opgeslagen en draagt daarmee bij aan het tegengaan van klimaatverandering. Bomen en planten zorgen dat water beter wordt vastgehouden en bieden zo veiligheid tegen overstromingen en hevige regenval. Riffen en mangroves werken als natuurlijke golfbrekers, waarmee bescherming wordt geboden tegen stormen. Daarnaast draagt dit punt bij aan SDG's 14 (het behouden en duurzaam gebruiken van zeeën en oceanen) en 15 (het beschermen en herstellen van ecosystemen op land, duurzaam bosbeheer, het stoppen van verwoestijning en landdegradatie en herstel van de biodiversiteit).



## 2. Bescherm de bossen

Bomen en bossen slaan CO<sub>2</sub> op, houden zoetwater vast in de bodem, voorkomen bodemerosie, helpen mee in klimaatregulatie en zijn natuurlijke kustbeschermers. Bovendien herbergen bossen ontelbare dier- en plantensoorten en zijn ze van grote waarde voor de leefbaarheid van de aarde. Daarnaast zijn bossen een belangrijke drager van de economie, doordat zij grondstoffen voortbrengen als hout. Na een sterke afname van het bosareaal in Nederland sinds de Middeleeuwen heeft de laatste decennia weer een stijging plaatsgevonden. Echter, met 10% van het totale landoppervlak is Nederland geen bosrijk land vergeleken met andere landen. Daar komt bij dat het bosareaal sinds 2013 weer aan het afnemen is door onder andere infrastructuur- en woningbouw. Het is dus van belang dat het bosareaal weer gaat toenemen.<sup>14</sup>

Niet alleen in Nederland staan de bossen onder druk. Bossen verdwijnen in Europa en wereldwijd om plaats te maken voor bijvoorbeeld grasland of bouwland. Daarbij komt ook steeds meer kritiek op het gebruik van biomassa, wat in sommige gevallen leidt tot ontbossing en uitstoot van stoffen als fijnstof en stikstof.

D66 staat dan ook kritisch tegenover biomassa en zet liever in op echt schone energie.<sup>15,16</sup> Tussen 1990 en 2016 is de wereld het schrikwekkende aantal van 1.3 miljoen vierkante kilometer bos kwijtgeraakt. Qua oppervlakte staat dit gelijk aan 800 voetbalvelden aan ontbossing per uur. Tussen augustus 2018 en juli 2019 is maar liefst 10.000 vierkante kilometer Braziliaans Amazonegebied verdwenen.<sup>17</sup>

Dit is een stijging van 35% ten opzichte van een jaar eerder. In inheemse gebieden steeg dit aandeel zelfs met 74%, blijkt uit satellietdata van het Braziliaans Nationaal Instituut voor Ruimteonderzoek (INPE). Met het verdwijnen van bos neemt de koolstofuitstoot toe en gaan zoetwater en biodiversiteit verloren.<sup>18</sup> Ongeveer 12% van de uitstoot van broeikasgassen komt door ontbossing.<sup>19</sup>

**Motie van de leden Bouali en de Groot over extra inzet op het tegengaan van ontbossing van het Amazoneregenwoud (28 november 2018).<sup>17</sup>**

Om ontbossing tegen te gaan in de amazone heeft D66 het kabinet opgeroepen om te onderzoeken op welke wijze ondersteuning mogelijk is van het initiatief van het Wereld Natuur Fonds om in 2020 één derde van het totale oppervlak van de Amazone tot beschermd gebied te maken. Deze motie werd met ruime Kamermeerderheid aangenomen.

## Europese Bossenwet

Houtproductie draagt bij aan ontbossing en daarmee biodiversiteitsverlies. Daarentegen is hout afkomstig uit verantwoord beheerd bos juist een duurzame grondstof. Internationale keurmerken, zoals FSC en PEFC, streven naar het behoud van bossen door middel van verantwoord bosbeheer. Hiermee worden leefgebieden van planten- en diersoorten en de rechten van de lokale bevolking en bosarbeiders beschermd, die geld kunnen verdienen met behoud van het bos. Echter is slechts 10% van het bos wereldwijd is PEFC- of FSC-gecertificeerd.<sup>28</sup>



In Nederland komt 90% van de landelijke houtvraag uit import.<sup>29</sup> Daarom is het belangrijk dat bedrijven ervoor zorgen dat het hout dat zij importeren duurzaam is en uit verantwoord beheerde bossen komt.<sup>30</sup>

In 2017 ondertekenden 23 partijen (Rijksoverheid, maatschappelijke organisaties en brancheverenigingen) het Convenant Bevorderen Duurzaam Bosbeheer. Het convenant wil dat duurzaam geproduceerd hout de norm wordt in Nederland door de houtketen verder te verduurzamen. Met het convenant zijn goede stappen gezet; veel houtsoorten zijn bijna 100% duurzaam geproduceerd. Alleen hardhout (tropisch en gematigd) blijft achter met circa 63%.<sup>31</sup> D66 wil de laatste stap zetten en zorgen dat al het in Nederland toegepaste hout 100% duurzaam is. Daartoe moeten we samen met de EU optrekken, omdat de EU een groot handelsblok is en Nederland niet in zijn eentje eisen kan stellen aan de import van hout. Daarom pleit D66 voor het volgende.

## Europa

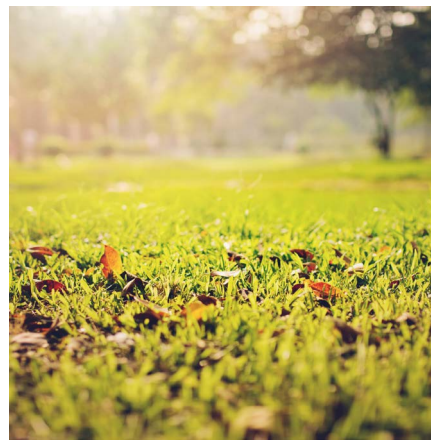
Bevorder de import van duurzame producten als hout door duurzame producenten lagere tarieven te bieden en hogere importtarieven te hanteren voor niet-duurzame producenten. Dit moet de inzet zijn van Nederland op EU-niveau, zodat deze standaard wordt meegenomen in de handelsakkoorden die de EU afsluit (naast de eis dat de landen waarmee akkoorden worden afgesloten ook het klimaatverdrag van Parijs naleven).

## Sustainable development goals

Doordat bossen bijdragen aan het vastleggen van CO<sub>2</sub> en klimaatadaptatie draagt dit punt bij aan SDG 13. Met het tegengaan van ontbossing en het bevorderen van de biodiversiteit draagt dit punt ook bij aan SDG 15. Tot slot draagt dit punt bij aan SDG 12: met het bevorderen van duurzaam bosbeheer en het streven naar 100% duurzaam hout worden belangrijke stappen gezet in het bereiken van verantwoorde productie en consumptie wereldwijd, zeker als de Europese Unie als 's werelds tweede economie hierin het voortouw neemt.

### 3. Robuuste natuurgebieden

Het gaat slecht met de natuur in Nederland. De afgelopen decennia zijn veel soorten verdwenen of afgenomen in aantallen. Volgens de Vogel- en Habitatrictlijn 2019 van het Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft 89% van de beschermde habitats een ongunstige staat van instandhouding. Dat geldt ook voor 70% van de soorten van de Habitatrictlijn. Daarbij is slechts 4% van de Nederlandse natuurgebieden in onbedreigde status. Verder stonden er in 2019 431 plant- en diersoorten als 'verdwenen' op de rode lijsten. Behalve klimaatverandering zijn er verschillende oorzaken voor de achteruitgang van de natuur en biodiversiteit in Nederland. Zo zijn natuurgebieden versnipperd geraakt en slaat er te veel stikstof neer op onze bodem. Het is daarom essentieel dat deze oorzaken worden aangepakt, zodat de natuur weer de kans krijgt om te herstellen en economie en natuur weer in harmonie worden gebracht.



#### Stikstof

Een belangrijke reden voor de achteruitgang van de natuur in Nederland is een overdaad aan stikstofuitstoot. Op dit moment slaat namelijk te veel stikstof neer op onze bodem, waardoor veel soorten natuur verdwijnen en ecosystemen uit balans raken. De uitspraak van de Raad van State uit 2019 over het Programma Aanpak Stikstof (PAS) laat zien dat Nederland aan de grenzen van groei zit, op de manier waarop het nu gaat. De PAS-uitspraak is een gevolg van de onhoudbaarheid van het huidige economische systeem waarin menselijke activiteit en natuur zijn losgekoppeld. De vijf genoemde hoofdoorzaken van het verlies van natuur en biodiversiteit liggen dan ook ten grondslag aan het stikstofprobleem. Het kabinet heeft recent haar plannen bekend gemaakt over hoe de stikstofproblematiek wordt aangepakt. De komende 10 jaar wordt 300 miljoen extra per jaar geïnvesteerd in natuurherstel en natuurbescherming, een verdubbeling van het natuurbudget. Daarnaast heeft het kabinet afgesproken dat in 2030, 50 procent van de stikstofgevoelige natuurgebieden onder de kritische depositiewaarde moet zijn.

Dit brengt een stikstofreductieopgave met zich mee van ongeveer 25 procent. Bovendien wordt een budget van ruim 1,5 miljard euro beschikbaar gesteld om het aantal dieren in de veehouderij te verminderen. Om dit voor elkaar te krijgen komt een forse investering in kringlooplandbouw. Dit zijn mooie stappen in de goede richting, maar toch blijft D66 strijden voor meer. Zo willen we graag alle kwetsbare natuur beschermen. Daarom wil D66 dat in 2050 alle natuur in een goede staat van instandhouding is. Daarbij moet een volledige omslag gemaakt worden naar kringlooplandbouw.

## Kringlooplandbouw

Een belangrijk voorbeeld van hoe we de natuur en economie weer kunnen verbinden is kringlooplandbouw. Van de Nederlandse stikstofuitstoot komt immers 70 procent uit de landbouw en van de totale uitstoot is dat 41 procent.<sup>32</sup> Het huidige landbouwsysteem moet op de schop, zodat we in Nederland weer gaan samenwerken met de natuur. D66 pleit daarom voor een natuurinclusieve samenleving waarbij kringlooplandbouw een vitale rol speelt.



Essentieel bij kringlooplandbouw is dat het minder negatieve gevolgen heeft voor de natuur, het milieu en het klimaat. We moeten kringlopen sluiten door bijvoorbeeld gebruik te maken van restproducten voor diervoedsel. Bovendien is het belangrijk om te stoppen met het gebruik van kunstmest, zodat we weer een gezonde vitale bodem creëren. Daarbij is het ook van belang dat dieren op een andere manier gehouden worden dan dat nu gebeurt. Zodat ook dieren kwaliteit van leven hebben binnen het landbouwsysteem en op een humane manier worden geslacht. We moeten naar een systeem dat goed is voor de boer, maar ook voor de aarde. Zodat boeren ook met minder dieren meer geld kunnen verdienen en de natuur weer op adem kan komen.

### Verbind natuurgebieden

Ook door versnippering van natuurgebieden met de aanleg van wegen en stedelijke bebouwing is de biodiversiteit in Nederland achteruitgegaan.<sup>33,34</sup> Daardoor zijn veel natuurgebieden kleine, relatief geïsoleerde gebieden geworden. Dit brengt dier- en plantensoorten in gevaar omdat populaties te klein worden en dieren kunnen elkaar niet meer bereiken. Grotere leefgebieden zorgen daarentegen voor genetisch sterkere populaties door het voorkomen van inteelt in kleine gebieden, wat resulteert in een grotere overlevingskans van soorten op de lange termijn.<sup>35</sup> Het is daarom essentieel om groter en zo veel mogelijk aaneengesloten natuuroppervlak te creëren in Nederland.

Het Meerjarenplan Ontsnippering (MJPO), dat in 2018 werd afgerond, heeft veel natuurgebieden met elkaar heeft verbonden middels ecoducten, ecoduiders, faunatunnels en makkelijk uitreedbare oevers rondom bestaande Rijksinfrastructuur.<sup>36</sup> De meeste ecoducten worden intensief gebruikt door grote hoefdieren (edelherten, damherten, reeën en wilde zwijnen) en door veel verschillende kleine diersoorten zoals dassen, muizen, hagedissen en vlinders.<sup>37</sup> De meeste geïdentificeerde knelpunten binnen het MJPO zijn opgelost.

Maar dit is niet genoeg. D66 wil, in navolging van de Europese biodiversiteitsstrategie, dat in 2030 30% van het land effectief beheerd natuurgebied is. Voor Nederland betekent dit een vergroot Natuurnetwerk met daarin Natura 2000-gebieden, bufferzones rond natuurgebieden. Ook andere gebieden zoals landgoederen moeten aan natuurinclusieve criteria voldoen. Essentieel hierbij is het verbinden van natuurgebieden. Hierdoor worden natuurgebieden robuuster en kunnen plant- en diersoorten beter beschermd worden doordat soorten meer vrijheid hebben om zich te bewegen.

In de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) werd ooit voorzien dat zo veel mogelijk natuurgebieden verbonden zouden worden. Bij de overgang van de EHS naar het Natuurnetwerk Nederland (NNN) in 2013 zijn echter veel van deze verbindingen geschrapt. Ook is het natuurbeleid gedecentraliseerd naar provincies en gemeenten, waardoor interprovinciale natuurverbindingen spaak lopen op bestuurlijke barrières terwijl verbindingen tussen grote natuurgebieden provinciegrenzen overschrijden. Daarom moet het Rijk weer meer de regie nemen in het natuurbeleid.

### **Basiskwaliteit natuur**

Naast het creëren van meer natuuroppervlak wil D66 dat voor nieuwe en bestaande natuur de basiskwaliteit op orde komt en dat naar een goede staat van instandhouding voor alle natuurgebieden in Nederland toe wordt gewerkt. Om de staat van de natuur te monitoren is door ecologen bepaald welke soorten en habitats als indicatoren kunnen dienen. Die indicatoren zijn wettelijk beschermd en zijn bedoeld om het natuurbeleid te kunnen bijsturen. Echter, dat is de afgelopen jaren niet gebeurd. Veel verbindingen in de EHS werden geschrapt en regelgeving werd versoepeld, terwijl het slecht ging met de indicatoren.

Daarnaast leidt het sturen op indicatorsoorten ertoe dat het natuurbeleid zich vooral richt op soorten die met uitsterven worden bedreigd. Het beleid is onvoldoende gericht op het ondersteunen van soorten waarmee het (nog) wel goed gaat. Daarom moeten er beter beleid komen dat zich richt op een basiskwaliteit voor natuur om ervoor te zorgen dat de rode lijst van bedreigde soorten niet verder groeit.<sup>38,39</sup>

**Motie De Groot over aanvullende beleidsinstrumenten die zich richten op een basiskwaliteit voor natuur (17 april 2019).<sup>39</sup>**

Met deze motie, die met ruime Kamermeerderheid werd aangenomen, heeft D66 de regering opgeroepen samen met provincies tot aanvullende beleidsinstrumenten te komen die zich richten op een basiskwaliteit voor natuur om te voorkomen dat algemene soorten op de rode lijst met bedreigde soorten komen.

## Nederland

Als onderdeel van de nieuwe stikstofmaatregelen worden piekbelasters rond Natura 2000-gebieden uitgekocht. D66 wil dat een deel van de teruggekochte grond van boeren weer terug wordt gegeven aan de natuur en dat een deel wordt toebedeeld aan natuurinclusieve landbouw. Daarnaast is het essentieel om in Nederland meer natuurgebieden met elkaar verbinden zodat er grotere leefgebieden worden gecreëerd. Daarom pleit D66 voor de volgende maatregelen:

1. Geef de Rijksoverheid meer regie in het natuurbeleid. Het Rijk moet onder andere in samenwerking met provincies komen tot aanvullende beleidsinstrumenten die zich richten op een basiskwaliteit voor natuur. Verduurzaming van de landbouw rondom natuurgebieden vormt hierbij de sleutel.
2. Zorg dat in 2030 30% van het landoppervlak effectief beheerd natuurgebied is.
3. Verbind natuurgebieden. Zo wil D66 de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug verbinden met een natuurcorridor tussen Garderen en Austerlitz, met als belangrijkste element een ecoduct over de A1 ter hoogte van Terschuur. Daarnaast wil D66 ook dat onderzocht wordt of de Veluwe met de Oostvaardersplassen verbonden kan worden met een natuurcorridor, zoals ooit in de Ecologische Hoofdstructuur was voorzien.

## Europa

Met het opzetten van de Natura 2000-gebieden heeft de EU al een leidende rol genomen in het natuurbeleid. De Natura 2000-gebieden bedekken 18% van het landoppervlak en 6% van het wateroppervlak en vormen daarmee het grootste gecoördineerde netwerk van beschermde gebieden ter wereld.<sup>1</sup> Om de effectiviteit van deze aanpak voor het biodiversiteitsherstel te waarborgen is het belangrijke dat deze Natura 2000-gebieden zo veel mogelijk onderling verbonden zijn.

- Zorg dat ook dieren vrij de grens over kunnen. Werk samen met Duitsland en België om te zorgen dat onze natuurgebieden onderling verbonden raken.
- Nederland moet een voortrekkersrol nemen in het verbinden van Europese natuurgebieden en zich inzetten voor een Europese samenwerking om Natura 2000-gebieden te verbinden.

## Wereld

Natuur moet overal ter wereld beter beschermd worden. D66 wil dat Nederland en de EU actief kennis gaan delen met andere landen om hen te ondersteunen in het behouden, beschermen en verbinden van natuurgebieden.



## **Sustainable development goals**

Het verbinden van natuurgebieden zorgt voor grotere leefgebieden en daarmee hogere overlevingskansen van hele populaties. Daarmee draagt dit punt bij aan SDG 15. Doordat grotere aaneengesloten natuurgebieden bijdragen aan klimaatmitigatie en -adaptatie draagt dit punt ook bij aan SDG 13.

## 4. Maak de Nederlandse veengronden weer nat

Het veenlandschap, dat 9% van het landoppervlak beslaat, is uniek voor Nederland en essentieel voor talloze bloemen-, insecten- en vogelsoorten. Tevens kunnen vernatte veenweidegebieden tegendruk bieden bij hogere rivierstanden en dienen als wateropslag. Dit landschap is echter in een rap tempo aan het verdwijnen door verdroging en het kunstmatig laag houden van grondwaterstanden ten behoeve van het maximaliseren van de gewasopbrengst in de landbouw.

Ook de uitstoot van stikstof en fosfaat in de huidige vormen van landbouw brengt schade toe aan de natuur in de veenweidegebieden. In 20 jaar tijd is maar liefst 35% van het natte veen in Nederland verdwenen waardoor tussen 1990 tot 2015 de aantallen grutto's, scholeksters en veldleeuweriken met 50% zijn afgenomen.<sup>41</sup>

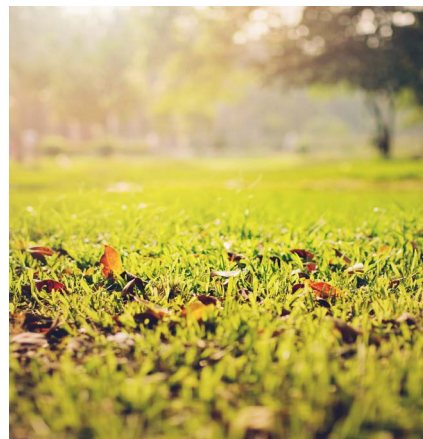
Op dit moment vormt verdroging een groot probleem, niet alleen voor de veengronden maar ook voor andere natuurgebieden. Zo zijn in de eerste maanden van 2020 veel natuurbranden geweest ten gevolge van droogte.<sup>42</sup> Daarbij leidt verdroging van het veen tot bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen. Als we zo doorgaan zullen de veenweidegebieden 34 centimeter lager liggen in 2050 dan nu, een zorgelijke ontwikkeling naast de stijgende zeespiegel die wordt veroorzaakt door klimaatverandering. Bovendien zorgt bodemdaling ervoor dat houten heipalen van woningen gaan rotten en dat wegen, huizen en gebouwen verzakken.

Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft berekend dat deze schade tot 22 miljard euro aan kosten met zich meebrengt in de periode tussen nu en 2050. Verdroging van veenweidegronden zorgt voor maar liefst 7 miljoen ton CO<sub>2</sub>-uitstoot per jaar. Dit staat gelijk aan de uitstoot van twee kolencentrales. Dit is het dubbele van de hoeveelheid CO<sub>2</sub> die alle bossen, weilanden en duinen in Nederland kunnen opslaan.<sup>43,44</sup>

Initiatiefnota "Veen red je niet alleen" (12 februari 2019).<sup>43</sup>

In deze initiatiefnota pleiten Tjeerd de Groot (D66) en Laura Bromet (GroenLinks) voor een Deltaplan voor de veenweidegebieden om biodiversiteitsverlies een halt toe te roepen en CO<sub>2</sub>-uitstoot te reduceren. Vernatting van veenweidegebieden en een overstap naar een extensieve vorm van landbouw staan hierin centraal. Hiervoor zijn het ondersteunen van boeren, onderzoek en kennisopbouw en coördinatie vanuit het Rijk cruciaal.

De afgelopen decennia is te veel focus geweest op maximaliseren van de gewasopbrengst. Een ommezwaai in het huidige beleid is nodig om de biodiversiteit te herstellen, de uitstoot van CO<sub>2</sub> in te perken en kostbare verzakkingen te voorkomen. Hierin kunnen drie maatregelen centraal staan<sup>43,45</sup>



1. Overstappen op kringlooplandbouw.
2. Overstappen op extensieve landbouw en natte teelten, zoals veenmos en cranberry's. Bij de teelt van deze gewassen hoeft het grondwaterpeil niet kunstmatig laag te worden gehouden.

Met deze vorm van landbouw treedt dus praktisch geen bodemdaling en CO<sub>2</sub>-uitstoot op.

3. Actief vernatten van veengebieden, bijvoorbeeld door gebieden onder water te laten lopen. Zo kan het veen aangroeien en wordt nieuwe natuur gecreëerd. Dit is de beste optie voor klimaat, natuur en biodiversiteit maar betekent wel verlies van economische opbrengsten uit de landbouw.

D66 wil de verdwijning en verdroging van natte veengronden stoppen en een groot deel van de natte veengronden herstellen. Dit vraagt niet alleen om een andere indeling van het veenweidegebied maar ook om andere manieren van landbouwbedrijven.

Om dit te bereiken pleit D66 voor het volgende.

- Investeer in onderzoek naar en experimenten met natte teelt.
- Geef experimenteerruimte voor kringlooplandbouw en natte teelten en steun boeren die deze omslag willen maken met fiscale regelingen.
- Geef kwetsbare gebieden, waar bodemdaling en het kunstmatig laag houden van het grondwaterpeil grote economische schade en achteruitgang van de natuur hebben veroorzaakt, terug aan de natuur.

### **Sustainable development goals**

Vernatting van veenweidegronden zorgt voor het terugdringen van de CO<sub>2</sub>-uitstoot door verdroging (SDG 13) en het herstel van de biodiversiteit (SDG 15). De inzet op kringloop- en extensieve landbouw draagt daarnaast bij aan SDG 12.

## 5. Een mooi landschap

De afgelopen decennia is het Nederlandse landschap ingrijpend veranderd. Door de groei van steden maar ook door de bouw van data- en distributiecentra is het landschap verstedelijkt en versnipperd.<sup>46</sup> Door schaalvergroting en efficiëntieverhoging in de landbouw zijn vertrouwde elementen, zoals sloten, bomen en houtwallen verdwenen en zijn eentonige grasvlakten met megastallen ontstaan.<sup>47,48</sup> Unieke en kwetsbare dier- en plantensoorten zijn hierdoor verdwenen.<sup>49</sup>

Ook in de stad raken we steeds meer groen en unieke landschapselementen kwijt, vooral in de Randstad.<sup>50</sup> Dat terwijl groen in steden juist een belangrijke bijdrage kan leveren aan het herstel van biodiversiteit.<sup>51</sup> Daarbij heeft het ook positieve effecten voor de leefbaarheid en het tegengaan van de effecten van klimaatverandering.

Met verdere verstedelijking, de aanleg van nieuwe snelwegen en het verhogen en verleggen van dijken zal zowel het plattelands- als het stadslandschap verder veranderen. Veel mensen maken zich hier zorgen over.<sup>48</sup> Dat is logisch, want natuur en het landschap hebben niet alleen intrinsieke en ecologische waarden, maar ook belevingswaarden, zoals schoonheid en rust.<sup>52</sup> Het is daarom belangrijk om niet alleen natuurgebieden te behouden en te beschermen maar ook aandacht te hebben voor de rest van het landschap.<sup>53</sup>

Met landschapsinclusieve ruimtelijke ordening kunnen we de leefbaarheid van Nederland verbeteren, biodiversiteitswinst boeken en klimaatadaptatie bevorderen.<sup>47</sup> Door zorgvuldiger om te gaan met het typische Nederlandse cultuurlandschap kunnen we unieke en kwetsbare soorten beschermen en waardevolle omgevingen creëren voor mensen. Dit kunnen we bereiken door karakteristieke landschapselementen expliciet te beschermen en landschappen van nationaal belang, landschappen met grote betekenis voor de Nederlandse samenleving en unieke cultuurhistorische waarden, aan te wijzen.

### Motie van het lid Van Eijs c.s. over de ordening van (X)XL-vastgoed in de NOVI opnamen (5 december 2019).<sup>46</sup>

Met deze motie, die met ruime Kamermeerderheid is aangenomen, heeft D66 de regering opgeroepen in actie te komen tegen de steeds verdere verrommeling en versnippering van het landschap door grote distributiecentra, de zogenaamde 'verdozing'. De motie verzoekt duidelijke kaders te stellen voor 'verdozing' en nieuwe distributiecentra zo veel mogelijk op bestaande bedrijventerreinen te bouwen.

### Motie de Groot over landschapselementen in 2021 onder de directe inkomenssteun laten vallen (7 maart 2019).<sup>53</sup>

Met deze motie heeft D66 de regering opgeroepen om steun voor landschapselementen in 2021 onder de directe inkomenssteun van het Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid te laten vallen

### Motie van het lid De Groot c.s. over een duurzaam juridisch kader voor economische activiteiten rondom Natura 2000-gebieden (20 juni 2019).<sup>54</sup>

Met deze motie heeft D66 het kabinet opgeroepen een duurzaam juridisch kader op te stellen waarmee vergunningen verleend kunnen worden voor economische activiteiten rondom Natura 2000-gebieden, waarin economie en natuur in balans zijn. Deze motie is met ruime Kamermeerderheid aangenomen.

Ook wil D66 gebieden creëren met een aparte beschermde status. Geen natuurgebieden, maar juist gebieden waar meervoudig ruimtegebruik centraal staat en waar bijvoorbeeld landbouw, natuur en recreatie samenkomen. D66 heeft hiervoor in de motie duurzaam juridisch kader voor economische activiteiten rondom Natura 2000-gebieden al een eerste voorzet gegeven.<sup>54</sup> Deze gebieden zullen bufferzones vormen rond natuurgebieden.

Daarom is het belangrijk dat in deze bufferzones bestaande gebruiksvormen natuurinclusief worden en bijvoorbeeld een omschakeling plaatsvindt naar extensieve landbouw met een drastisch lagere stikstofuitstoot. Zo'n transitie maakt het mogelijk het grondwaterpeil te verhogen en zo verdroging (zie punt 4) te voorkomen. Deze bufferzones kunnen bovendien dienen als drinkwaterwingebieden en recreatiegebieden, waarmee de natuurgebieden binnen in de bufferzone ontlast worden.

Daarnaast kunnen we met meer groen in de stad de luchtkwaliteit verbeteren en wateroverlast helpen te voorkomen doordat water beter in de grond wordt vastgehouden. Ook brengt groen verkoeling in de stad en verkleint zo het zogenaamde hitte-eilandeffect, dat ervoor zorgt dat steden extra kwetsbaar zijn voor hittegolven, met alle gezondheidsrisico's voor de bevolking van dien.<sup>55,56</sup>

Om dit te bereiken pleit D66 voor het volgende.

- Neem landschap op in de nationale Omgevingswet door karakteristieke landschapselementen als sloten, bomen, houtwallen en vochtig grasland een plek te geven in het Besluit kwaliteit leefomgeving.
- Wijs landschappen van nationaal belang aan - landschappen met grote betekenis voor de Nederlandse samenleving en unieke cultuurhistorische waarden - en geef deze een beschermde status.
- Creëer beschermde bufferzones rond Natura2000-gebieden waar meervoudig gebruik centraal staat en landbouw, natuur en recreatie samengaan. In deze gebieden is het belangrijk dat gebruiksvormen natuurinclusief zijn.
- Stimuleer meervoudig ruimtegebruik ook op andere vlakken; bijvoorbeeld het gebruik van daken van distributiecentra en bedrijfspanden voor zonnepanelen.
- Zorg dat de gestelde eisen aan 'verdozing', het oprukken van distributiecentra en datacenters in het landschap, verder uitgewerkt worden.
- Maak daken en gevels waar mogelijk groen ten behoeve van natuur en klimaatadaptatie.<sup>57</sup> D66 wil hierbij dat eisen worden gesteld aan de waterberging bij bouwprojecten. Deze kunnen immers bijdragen aan het creëren van groene daken, doordat deze gebruikt kunnen worden voor beregening.<sup>58</sup>

## **Sustainable development goals**

Met bufferzones rond natuurgebieden en meer groen in de stad levert dit punt een bijdrage aan SDG 13. Met het beschermen van karakteristieke landschapselementen wordt de biodiversiteit hersteld, wat bijdraagt aan SDG 15. Groen in de stad draagt bij aan een gezondere leefomgeving (SDG 3) en aan het duurzaam en klimaatbestendig maken van steden (SDG 11). Tot slot dragen ook de schoonheid, rust en weidsheid bij aan de leefbaarheid van Nederland en daarmee SDG 3.

## 6. Samenwerken met de natuur in de strijd tegen het water

Door klimaatverandering zullen we een steeds groter gevecht moeten voeren tegen het water. Onze kusten worden bedreigd door zeespiegelstijging en wetenschappers voorspellen dat de zeespiegel in 2100 1,2 tot 3 meter zal stijgen.<sup>59</sup> Ook krijgen onze rivieren te maken met grotere afvoer van smeltwater uit de Alpen. De Rijn zal naar verwachting in 2100 op piekmomenten 40% meer water moeten afvoeren dan de rivier nu aan kan.<sup>60</sup>

Onze rivieren zijn te krap om de stijgende waterafvoer aan te kunnen, wat in de toekomst zal leiden tot hogere bodemerosie van de rivierbeddingen. Geërodeerde rivierbeddingen kunnen er niet alleen voor zorgen dat binnenvaartschepen stil komen te liggen maar zijn ook funest voor de ontwikkeling van het onderwaterleven.

Het is duidelijk dat vergaande maatregelen nodig zijn om waterveiligheid te waarborgen binnen deze scenario's. Maar het is zeer de vraag of traditionele waterbeheersmaatregelen zullen voldoen. Volgens experts is het effectiever om samen te werken met de natuur in de strijd tegen het water in plaats van eindeloos de dijken te blijven verhogen.<sup>61</sup> Met natuurinclusief waterbeheer kunnen we meerdere doelen dienen: hogere waterveiligheid en biodiversiteitsherstel. Dit uitgangspunt vormde de leidraad in de gezamenlijke initiatiefnota van D66 en GroenLinks (zie kader).<sup>62</sup>

### Toonaangevende voorbeelden van natuurinclusief waterbeheer

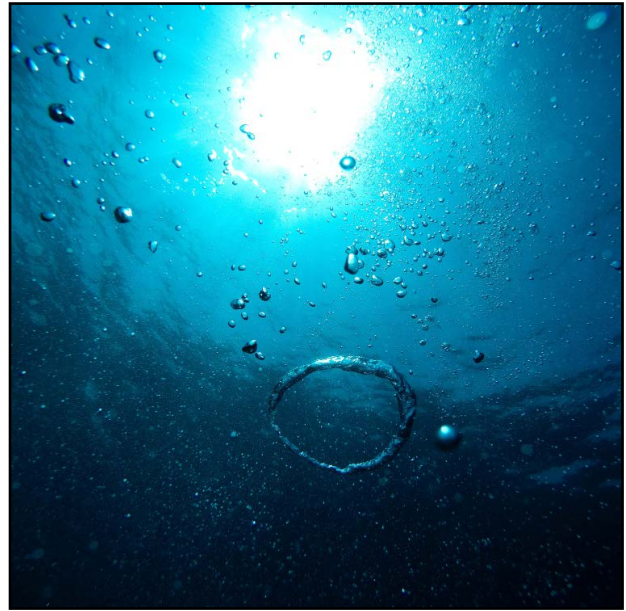
Nederland is al toonaangevend op het gebied van natuurinclusief waterbeheer. Een goed voorbeeld is de Zandmotor, een kunstmatig aangelegde zandbank tussen Scheveningen en Hoek van Holland. De zee verspreidt het zand ervan in de loop der jaren verder langs de kust. Zo worden natuurlijke processen gebruikt om duinen en stranden te beschermen tegen zeespiegelstijging en wordt de zeebodem niet continu verstoord door zandstortingen.<sup>63</sup>

#### Initiatiefnota "Droge Voeten: Voor een klimaatbestendig Nederland" (12 februari 2019).<sup>62</sup>

In deze initiatiefnota presenteren Tjeerd de Groot (D66) en Laura Bromet (GroenLinks) de eerste stappen richting een klimaatbestendig Nederland. De indieners pleiten onder meer voor alternatieve landbouwmethoden in kwetsbare veengebieden om bodemverzakking tegen te gaan en alternatieve teelstrategieën die beter bestand zijn tegen klimaatverandering.

Om de gebouwde omgeving klimaatbestendiger te maken zijn beter waterbeheer en natuurbuffers rond steden nodig. Daarnaast pleit de nota voor een toekomstgericht drinkwaterbeleid, een natuurinclusieve manier van kustbescherming en meer ruimte voor rivieren zodat ze meer water kunnen afvoeren.

Een ander voorbeeld is Ruimte voor de Rivier, een grootschalig project waarbinnen Rijkswaterstaat in heel Nederland tussen 2006 en 2019 meer ruimte heeft gecreëerd voor rivieren door bijvoorbeeld rivierbeddingen te verdiepen en uiterwaarden te verbreden met dijkverleggingen. Zo kunnen de rivieren meer water afvoeren en extreme waterstanden het hoofd bieden en worden overstromingen en grootschalige evacuaties zoals in 1993 en 1995 voorkomen. Dit project heeft niet alleen de waterveiligheid verbeterd maar ook nieuwe natuur- en recreatiegebieden gecreëerd.<sup>64</sup>



D66 wil de uitgangspunten van projecten als de Zandmotor en Ruimte voor de Rivier hanteren voor het waterbeheer van de toekomst. Volgens D66 komt dit niet alleen de waterveiligheid, de natuur en recreatieve doeleinden ten goede, maar liggen er in het ontwikkelen van natuurinclusief waterbeheer ook kansen om het een exportproduct te maken, zoals onze waterexpertise dat al van oudsher is.

### **Een visie op natuurinclusief waterbeheer**

Allereerst wil D66 inzetten op zogeheten klimaatbuffers, gebieden waar natuurlijke processen zorgen dat water wordt opgevangen en vastgehouden. De coalitie voor Natuurlijke Klimaatbuffers (CNK) is al op meerdere locaties in het land innovatieprojecten gestart ter bevordering van klimaatbuffers.<sup>65</sup> Zij leggen bijvoorbeeld kwelders aan. Kwelders zijn begroeide onbedijkte stukken land aan de kust die alleen bij hoogwater onder water staan. Het zijn belangrijke habitats van vele soorten wad- en zeevogels en kraamkamers voor vissen en oesters. Ze bieden bescherming tegen het water omdat ze de kracht van golven verzwakken en de kust versterken door het invangen en opslaan van zand en slib. Daarnaast zijn ze zeer efficiënt in het opslaan van CO<sub>2</sub>.

Een andere zeer effectieve klimaatbuffer wordt geboden door hybride dijken van natuurlijke oorsprong, zoals duinen en schelpdierbanken. In tegenstelling tot traditionele dijken bevorderen deze de biodiversiteit.<sup>66</sup> Bovendien groeien ze als “levende golfdempers” letterlijk mee met de stijgende zeespiegel, leggen ze sediment vast en dragen bij aan het verder ontwikkelen van kwelders.<sup>67</sup>

Naast kwelders en hybride dijken, kunnen op het land extra voedselgebieden worden gecreëerd voor vogels door bijvoorbeeld binnendijkse kwelders aan te leggen; ook deze vormen een extra barrière tegen overstromingen.



Een ander punt van belang zijn de zoet-zoutovergangen.

Aan de Waddenkust en in de zuidwestelijke rivierendelta van Zeeland zijn grote waterwerken gebouwd om het water tegen te houden. Hierdoor zijn geleidelijke overgangen tussen het zoute water van de zee en het zoete water van beken en rivieren, de zoet-zoutovergangen, verdwenen. Deze overgangen zijn echter essentieel voor vismigratie. Vissen migreren namelijk tussen verschillende watersystemen om voedsel te vinden, te overwinteren of eieren te leggen.<sup>68</sup> Als de vismigratie wordt geblokkeerd door stuwen of gemalen, heeft dit direct effect op een gezonde visstand. Daarom wil D66 deze zoet-zoutovergangen waar mogelijk herstellen.<sup>69</sup>

Tot slot moet er meer ruimte komen voor de rivieren. In 2019 is het Rijkswaterstaat-project Ruimte voor de Rivier afgerond, waarmee al grote stappen zijn gezet in het verhogen van de capaciteit van de rivieren en daarmee het waarborgen van de waterveiligheid. Maar hiermee zijn we er nog niet. In de toekomst zullen meer vergelijkbare projecten nodig zijn om de hogere afvoer van de rivieren op te vangen. Dat zal soms vragen om onorthodoxe maatregelen.

Wetenschappers van de WUR uggereren in hun visie Nederland 2120 bijvoorbeeld om de Maaskades te verwijderen, zodat het hele Maasdalen weer kan meestromen, en om het rivierbed van de IJssel in breedte te verdubbelen. Om de rivieren meer ruimte te geven zullen we ook moeten samenwerken met Europese landen stroomopwaarts; immers, maatregelen die zij treffen beïnvloeden de waterstanden stroomafwaarts in Nederland.<sup>70,71</sup>

**Motie van het lid De Groot over ongestoorde vismigratie van en naar het Haringvliet (24 januari 2019).<sup>69</sup>**

In deze motie heeft D66, die door een meerderheid van de Kamer werd gesteund, de regering opgeroepen maatregelen te nemen om een ongestoorde vismigratie van en naar het Haringvliet mogelijk te maken.

Om natuurinclusief waterbeheer te bewerkstelligen pleit D66 voor de volgende maatregelen.

## Nederland

- Creëer ruimte voor de rivieren en verken kansen hiervoor met de scheepvaartsector en natuurorganisaties.
- Maak natuurlijke oplossingen de standaard voor kustbescherming en zet in op klimaatbuffers zoals (binnendijkse) kwelders, duinen, schelpdierbanken en wind- en zee-gedreven zandsuppletie.
- Zorg dat kusten zo veel mogelijk natuurlijk kunnen meegroeien met de zeespiegelstijging. Woningbouw aan de kust staat dit proces in de weg en moet voorkomen worden, zodat klimaatbuffers prioriteit krijgen.
- Geef vismigratie prioriteit in het waterbeheer. Herstel waar mogelijk de zoet-zoutovergangen aan de Waddenkust en in de zuidwestelijke rivierendelta van Zeeland. Creëer goede open verbindingen tussen kleine wateren, rivieren en de zee door middel van visvriendelijke spuien en passeerbare stuwen.

## Europa

Werk samen met Europese landen om rivieren te onderhouden en waterafvoer en -opslag te bevorderen.

## Sustainable development goals

Natuurinclusieve waterbeheersmaatregelen kunnen CO<sub>2</sub> opslaan en zo bijdragen aan SDG 13. Het herstellen van zoet-zoutovergangen en kunstmatig aangelegde zandbanken dragen bij aan de mariene biodiversiteit (SDG 14), terwijl brede uiterwaarden en hybride dijken belangrijke habitatten vormen voor bijvoorbeeld vogels (SDG 15). Kwelders dragen bij aan de biodiversiteit zowel in het water als op het land (SDG 14 en 15).

## 7. Bescherm de biodiversiteit in zeeën en oceanen

Twee derde van onze aardbol bestaat uit oceaan. Daarmee huisvesten oceanen en zeeën een groot deel van de biodiversiteit in de wereld. Helaas wordt deze biodiversiteit vanuit allerlei hoeken bedreigd. Door overbevissing, klimaatverandering en vervuiling ontstaat een steeds grotere druk op cruciale ecosystemen.



Deze ecosystemen zijn niet alleen van groot belang voor de toekomst van de mariene biodiversiteit, maar ook voor de miljarden mensen die afhankelijk zijn van het zeeleven als hun primaire eiwitbron. Tenzij actie wordt ondernomen om de biodiversiteit in oceanen en zeeën te beschermen, is de toekomst van onze zeeën, en daarmee onze planeet, in het geding.<sup>72</sup> Nederland kan hierbij een belangrijke rol spelen. Door op nationaal niveau onze zeeën beter te beschermen en ons op internationaal niveau in te zetten voor de bescherming en verbetering van de biodiversiteit in de oceanen, keren we het tij.

### De Waddenzee beschermen tegen klimaatverandering

We kunnen een begin maken bij onze eigen Waddenzee, waarvoor de noodzaak tot actie steeds duidelijker wordt. Door de effecten van klimaatverandering (extreem weer, temperatuurstijgingen en een stijgende zeespiegel) vindt hier namelijk een verstoring plaats van de ecologie. Wadplaten staan niet meer droog waardoor voedsel moeilijker te behalen is, kwelders overstroomden vaker, de watertemperatuur verstoot sommige soorten, en moerassen vol biodiversiteit krimpen.

Dit is onder andere een groot probleem voor migrerende diersoorten uit de poolstreken, zoals zeehonden en vogels. De Waddenzee is voor hen namelijk een zeer belangrijk voedselgebied op hun tussenstop naar hun overwinteringsbestemming en, op de terugweg, naar hun broedplaats. Als vogels minder fit aan het broedseizoen beginnen, bijvoorbeeld door een tekort aan voedsel, is de kans groter dat minder kuikens overleven, waarmee de soort als geheel achteruitgaat. Om de biodiversiteit in en buiten de Waddenzee te beschermen, pleit D66 voor een adaptatieplan om de Waddenzee voor te bereiden op klimaatverandering.<sup>73</sup>

## Beschermen Noordzee en verantwoord afbouwen van bouwwerken op zee

Ook de Nederlandse Noordzee vergt aandacht en bescherming. Daarom wil D66 dat 30% van de Noordzee een beschermd status krijgt. Het Onderhandelaarsakkoord voor de Noordzee laat zien dat de Noordzee steeds intensiever wordt gebruikt.<sup>74</sup> Dit intensieve gebruik hoeft niet per definitie slecht te zijn voor de natuur. Sokkels van windmolens bieden bijvoorbeeld kansen om meer culturen van zeewier, kreeften en schelpdieren te ontwikkelen, en bepaalde gebieden te vrijwaren van visserij.

Belangrijk is dat deze kansen ook echt aangegrepen worden. Biodiversiteit en natuur moet worden meegewogen in elke economische beslissing. Op het onderwerp van de ontmanteling van oude installaties moeten hier nog stappen op worden gezet. Conform de oude regelgeving, waar het akkoord nu naar verwijst, worden deze namelijk vaak in geheel ontmanteld, terwijl ze voor het zeeleven nuttig kunnen zijn. D66 vindt daarom dat deze regelgeving moet worden herzien, en dat extra nadruk wordt gelegd op het creëren van meer biodiversiteit door nieuwe economische activiteiten in de Noordzee.

## Tegengaan van plasticvervuiling

Om onze zeeën en oceanen te beschermen, moeten echter ook internationale problemen worden aangepakt. Plastic vervuiling is hier één van. Naar schatting van de Ellen MacArthur Foundation is in 2050 meer plastic dan vis in de zee als we doorgaan op onze huidige koers.<sup>75</sup> D66 wil daarom dat plasticvervuiling in oceanen wordt aangepakt. Om dit te bereiken is het belangrijk het bewustzijn van consumenten te vergroten, bijvoorbeeld door middel van educatie op scholen, duurzame labels en duidelijke recyclingrichtlijnen. Verschillende organisaties, zoals By the Oceans We Unite en de Plastic Soup Foundation, zijn hard bezig om de plasticvrije oceaan mogelijk te maken. Omdat D66 niet wil dat er zich in 2050 meer plastic dan vissen in de zee bevinden, pleit D66 dat dergelijke organisaties financiële steun krijgen voor hun missie.

## Wereldwijd opkomen voor duurzame visvangst

Een ander groot en wereldwijd probleem is overbevissing. Door ontwikkelingen in de visindustrie wordt steeds vaker met grote sleepnetten gevist, waarbij sprake is van veel onnodige bijvangst. Omdat visbestanden sneller worden leeggevist dan zij zich kunnen herstellen, worden veel vissoorten met uitsterven bedreigd. Volgens het WNF zijn er dit in Europa alleen al negentig.<sup>76</sup>

Een voorbeeld van vissoorten die al jaren worden overbevist is de tonijn. Sommige soorten tonijn, zoals de blauwvintonijn, zijn zelfs met uitsterven bedreigd. Bovendien is sprake van veel onnodige bijvangst bij de vangst van tonijn, waardoor ook veel andere vissen in hun bestaan worden bedreigd. Nadat het tijdelijk iets beter leek te gaan met een aantal tonijnsoorten, is door de coronacrisis opnieuw grote druk op ontstaan op de tonijnvangst.

Dit omdat de Chinezen hebben aangekondigd dat de tonijnvisserij en verwerking prioriteit gaat zijn in het garanderen van gezonde, virusvrije marine eiwitten voor China<sup>77</sup>. De wedloop die hierdoor op tonijn kan ontstaan brengt grote ecologische risico's met zich mee.

Om aan deze risico's te ontsnappen is het belangrijk dat wordt ingezet op duurzame visvangst. Het wereldwijd gehanteerde MSC-label biedt daar ondersteuning in: dat garandeert dat vis is gevangen met respect voor het milieu en het behoud van visstanden. In Nederland is het label populair: zo'n 70% van de vis in Nederlandse supermarkten draagt het label.<sup>78</sup> Ook kent Nederland een traditie om in de Regional Fisheries Management Organisations (RFMOs) en bij de standpuntbepaling binnen de EU, duurzaamheidsbelangen een stem te geven. D66 vindt dat Nederland, de koploper als het gaat om duurzame visserij, zich internationaal meer moet inzetten op het gebied van duurzame tonijnvangsten. Hiervoor is een adequate vertegenwoordiging bij de organisaties die hierover gaan, specifiek vier RFMOs, van groot belang.

## Nederland

- Zorg dat in 2030 30% van de Noordzee een beschermde status heeft als Natura 2000-gebied.
- Creëer mogelijkheden voor de groei van zeewier-, kreeft- en schelpdierculturen in de Noordzee.
- Maak de sokkels van nieuwe windmolens geschikt voor de groei van deze culturen.
- Pas de regelgeving zo aan dat de sokkels van oude boorplatformen kunnen blijven staan.

## Europa & de wereld

- Geef Nederland een voortrekkersrol in ecologisch verantwoord oceaانبbeheer door de Nederlandse vertegenwoordiging bij de EU en internationale organisaties (RFMO's) op het gebied van duurzame visvangst te versterken met de noodzakelijke FTE.
- Vergroot het consumentenbewustzijn rondom plastic door organisaties te steunen die het plasticprobleem aanpakken.

## Sustainable development goals

Door het zeeleven beter te beschermen, nieuwe kansen te creëren ter bevordering van de mariene biodiversiteit en het aanpakken van de vervuiling van de oceanen draagt dit punt bij aan SDG 14.

## 8. Red het koraal in Caribisch Nederland

Caribisch Nederland, bestaande uit Bonaire, Saba en St. Eustatius, is een bijzonder gebied met een uitzonderlijk gevarieerd ecosysteem. Zo zijn op de eilanden zo'n 10.000 soorten bekend. Dit staat tegenover 45.000 soorten in 'Europees Nederland'.<sup>79</sup> Het gaat slecht met de natuur in het gebied en met name met het koraal. Zo is rond de eilanden de koraalbedekking met 70 tot 85% procent verdwenen sinds de jaren 70.<sup>80</sup>

Een belangrijke oorzaak van de achteruitgang van de natuur in het gebied is klimaatverandering. Zo is een gevolg van de opwarming van de oceaan koraalsterfte op grote schaal. Daarbij is ook veel vervuiling van de zee door afval en zorgen invasieve exoten en loslopend vee voor een verslechtering van de natuur. Wetenschappers hebben voorspeld dat wanneer we op dezelfde manier blijven omgaan met de riffen in het gebied zoals we dat nu doen, ze over 10 tot 15 jaar grotendeels of zelfs helemaal verdwenen zijn.<sup>72</sup> D66 is daarom van mening dat nu echt iets moet veranderen, voor het straks te laat is.<sup>81</sup>

Als onderdeel van het Natuur- en milieubeleidsplan Caribisch Nederland 2020-2030<sup>82</sup>, maakte het kabinet in april 2020 bekend dat het 16 miljoen uittrekt voor natuurherstel op de eilanden. Negen miljoen daarvan is een structurele bijdrage voor natuurherstel. Bovendien komt 7,2 miljoen aan extra middelen vrij voor het koraal voor de periode 2020 tot en met 2024.

Dit is een aanvulling op de 1,6 miljoen die al voor natuurbescherming en landbouwontwikkeling van Caribisch Nederland was bestemd. Nu worden dus eindelijk stappen gezet om de natuur in het Caribische deel van Nederland te behouden, beschermen en herstellen. Een zeer goede ontwikkeling wat D66 betreft, maar wij blijven erop toezien dat de gestelde doelen worden behaald en houden de ontwikkelingen in het gebied nauw in de gaten.

**Motie van de leden De Groot (D66) en Bromet (GroenLinks) over een integraal reddingsplan voor het koraal in het Caribisch deel van Nederland (7 maart 2019).<sup>81</sup>**

Met deze motie, die unaniem door de Kamer werd aangenomen, hebben D66 en GroenLinks het kabinet opgeroepen een integraal reddingsplan voor het koraal op te stellen. De minister heeft hier nu gehoor aan gegeven in het Natuur- en milieubeleidsplan Caribisch Nederland 2020-2030.

## Waterkwaliteit

Om het koraal te redden, moeten verschillende stappen worden gezet. Belangrijk is vooral dat succesvol koraalherstel en koraalbehoud hand in hand gaan met het verbeteren en het beheeren van de waterkwaliteit. Op dit moment verslechtert het water langs de eiland kusten door verschillende factoren. Zo is een belangrijk probleem op de eilanden dat op dit moment veel riool-en ander afvalwater in zee terecht komt. Dit komt doordat er alleen op Bonaire een zeer beperkt rioleringsstelsel aanwezig is en op Saba en St. Eustatius mist zo'n systeem.

Naast het ontbreken van riolering en effectieve afvalwaterzuivering, is er ook gebrekkig beleid op de eilanden wat betreft afvalbeheer. In het gebied gebeurt afvalverwerking maar op beperkte schaal en daarbij is het een relatief dure aangelegenheid. Bovendien wordt op Bonaire nauwelijks opgetreden tegen het dumpen van illegaal afval. Als gevolg van deze problematiek wordt veel afval niet gescheiden en belandt het onverwerkt op afvalbergen, ook wel 'landfills' genoemd. De afvalstoffen van landfills komen terecht in het grondwater en uiteindelijk ook in zee. Opmerkelijk is dat van de stikstofuitstoot op Bonaire, 40 procent afkomstig is van de vuilnisbelt.<sup>83</sup> Deze verhoogde concentratie stikstof vormt een bedreiging voor het koraal. Een hoge concentratie stikstof zorgt namelijk voor ongeremde algengroei dat letterlijk over het koraal heen groeit.

### Daarom pleit D66 voor de volgende acties:

- Realiseer een riolering- en afvalwaterzuiveringssysteem op de eilanden voor 2025.
- Zorg voor een (beter) afvalverwerking systeem, waarbij het dumpen van illegaal afval strenger wordt gemonitord en beboet. Hierbij is een goede samenwerking tussen instanties op het eiland cruciaal, zodat toezicht en handhaving verbeterd worden.
- Stimuleer bewustwording onder de eilandbevolking wat betreft de gevolgen van het dumpen van illegaal afval.

## Landerosie

Op Bonaire, Saba en St. Eustatius lopen tienduizenden loslopende dieren zoals geiten, koeien en ezels. Deze dieren eten de eilanden kaal en verhinderen de aangroei van bomen, struiken en gras. Als gevolg van deze overbegrazing komt met elke regenbui zand en slib in de zee terecht. Het sediment waaiert uit naast het eiland en verstikt het koraal. De eilanden Saba en St. Eustatius zijn inmiddels begonnen met het beheer van loslopende grazers, maar op Bonaire zijn nog flinke stappen te zetten. Op dit moment is een verbod van kracht op Bonaire voor loslopend vee. Dit verbod wordt alleen niet gehandhaafd.<sup>84</sup> Naast de problematiek van loslopende grazers, is de bevolking op Bonaire de afgelopen 40 jaar verdubbeld en het eiland trekt steeds meer toeristen.

Als gevolg hiervan wordt steeds meer gebouwd. Ook deze ontwikkeling gaat ten koste van begroeiing en werkt net zoals overbegrazing erosie in de hand. Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft de wettelijke verantwoordelijkheid om een ontwikkelingsprogramma op te stellen wat eiland overstijgend is. Dit betekent dat BZK de kaders stelt waarin ontwikkeling moet plaatsvinden op het eiland. D66 is daarom van mening dat het ministerie van BZK-kaders moet stellen wat betreft kustbebouwing. Op deze manier kan erosie worden voorkomen en daarmee ook koraal dat wordt verstikt door sediment.

### **Daarom stelt D66 het volgende voor:**

- Maak een structurele aanpak tegen loslopend vee, waarbij het duidelijk is bij wie de verantwoordelijkheid ligt voor handhaving en toezicht.
- Zorg voor betere kustbescherming en minder kustbebouwing door middel van het stellen van eiland-overstijgende kaders.



## Schadelijke zonnebrand

De koraalriffen in Bonaire lopen schade op door het gebruik van zonnebrandcrèmes van toeristen. Zo bevatten bepaalde zonnebrandcrèmes bijvoorbeeld de stof oxybenzon. Deze stof is schadelijk voor de waterkwaliteit rondom het eiland en tast het onderwaterleven aan.<sup>85,86</sup> Gelukkig is op Bonaire al enige aandacht voor het negatieve effect dat bepaalde zonnebrandcrèmes hebben op de koraalriffen. Schadelijke crèmes worden namelijk al niet meer verkocht in sommige supermarkten. Deze ontwikkeling heeft plaatsgevonden naar aanleiding van een motie die door de eilandsraad werd aangenomen in 2018.<sup>87</sup>

Deze motie roept op om op Bonaire zonnebrandcrèmes te weren die het koraal in het 'Bonaire Marine Park' aantasten. Een mooie stap, maar helaas is hiermee de race nog niet gelopen. Zo blijkt de uitvoerbaarheid van deze motie in de praktijk lastig. Veel toeristen kopen namelijk zonnebrand voordat zij op vakantie gaan in plaats van op het eiland zelf. Daarbij meren ook veel cruiseschepen aan die duizenden mensen met zich mee brengen.

Veel mensen hebben vaak geen idee welke schade zij kunnen aanbrengen met het smeren van bepaalde crèmes maar gaan wel massaal samen de zee in. D66 is daarom van mening dat informatievoorziening aan toeristen cruciaal is. Wanneer toeristen in de toekomst beter geïnformeerd zijn over wat bepaalde crèmes betekenen voor het leven onder water, maken zij hopelijk andere keuzes bij het kopen van hun zonnebrand. Daarbij moeten ook afspraken gemaakt worden met cruisemaatschappijen over een verbod op verkoop van schadelijke crèmes aan boord.

### D66 wil:

- Maak deals met cruisemaatschappijen en de eilanden, met daarin de afspraak dat schadelijke zonnebrandcrèmes niet meer aan boord worden verkocht.
- Geef voorlichting aan toeristen over schadelijke zonnebrandcrèmes.

**Motie van het lid De Groot over een wettelijk verbod op schadelijke zonnecrèmes in het Caribisch deel van het Koninkrijk (17 april 2019).<sup>86</sup>**

Met deze motie heeft D66 de regering opgeroepen een verbod in te stellen op schadelijke zonnebrandcrèmes.

## **Sustainable development goals**

Betere bescherming van het koraalrif in Caribisch Nederland draagt bij aan de mariene biodiversiteit en daarmee aan SDG 14.

## 9. Illegale handel in dieren en planten tegengaan

Wildlife trafficking, oftewel de illegale internationale handel in planten en dieren wordt gezien als een groot risico voor de wereldvolksgezondheid en biodiversiteitsverlies. De laatste twee decennia zijn meerdere virusuitbraken geweest die terug te leiden zijn op de handel en consumptie van wilde dieren.



Voorbeelden van epidemieën die in verband worden gebracht met deze handel zijn SARS, MERS, ebola en het nieuwe coronavirus SARS-CoV-2. Daarnaast is deze handel één van de grootste georganiseerde criminele activiteiten wereldwijd. De handel bestaat veelal uit levende reptielen en vogels, bush meat, planten en Traditional Chinese Medicine (TCM)<sup>88</sup>. Naast dat deze handel zeer schadelijk is voor de volksgezondheid, is het ook slecht voor de biodiversiteit in het gebied van herkomst.

### Nederland als wereldspeler op de markt

Nederland is met haar Rotterdamse haven en luchthaven Schiphol een belangrijk knooppunt waar illegale handel Europa binnenkomt.<sup>89</sup> Tussen 2001 en 2010 vond 14% van de Europese inbeslagnames plaats in Nederland; in 2011 tot en met 2015 was dit eenzelfde trend. In 2018 werden op Schiphol 14.936 zendingen vanuit tientallen landen buiten de EU voor importcontrole aangeboden. Het ging om 6.459 partijen levende dieren en 8.477 zendingen met producten van dierlijke oorsprong. Nederland speelt een rol in handelsroutes van en naar China, Thailand en Hongkong.

Via de pakketpost komen ook veel plant- en diersoorten Nederland en Europa binnen. Voor handel in drugs zijn groothandelsbedrijven zoals PostNL en Amazon zelf verantwoordelijk voor de controle. Het is onduidelijk of dit ook zo is voor de illegale handel soorten. Ketenverantwoordelijkheid kan helpen bij het indammen van de distributiecentra als doorgeefluik voor deze illegale praktijken.

## Hoge opbrengsten, lage straffen

Het ministerie van LNV, de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA), de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO), de Douane, het Openbaar Ministerie (OM) en de politie werken samen om de illegale handel tegen te gaan. Dit heeft geleid tot een aantal grote successen. Echter is de pakkans van illegale handel nog steeds vrij laag en de straffen zijn niet in proportie met de uiteindelijke opbrengsten van de handel.

De straffen van de handel in verdovende middelen zijn bijvoorbeeld een stuk hoger, terwijl de opbrengsten elkaar kunnen evenaren. Hierdoor is het risico voor de handelaar een stuk lager. Vanwege de geringe pakkans en de acties die soms op touw worden gezet is geen duidelijk beeld van hoe groot dit probleem in Nederland werkelijk is. Er kan alleen met zekerheid gezegd worden dat Nederland een grote rol speelt in de internationale illegale handel.

### Illegale handel in vogels

Naast dat veel illegaal gevangen dieren en planten uit het buitenland Nederland binnenkomen worden ook Nederlandse wilde dieren illegaal gevangen en verkocht, met name vogels. Er is een ringplicht voor alle Europese vogels en voor vogels van de CITES A lijst (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora).<sup>90</sup> De vangst van deze vogels is verboden, kweken is wel toegestaan. Dieren worden illegaal gevangen uit het wild waarna de dieren worden geringd en valse vergunningen worden opgesteld. Afgifte, controle en administratie van de ringen is in handen gegeven van de vogelhoudersverenigingen, hierdoor is er geen onafhankelijke controle op dit proces. Los van de administratie omtrent de uitgegeven ringen geldt er geen registratieplicht.

Vanwege de aanzienlijke rol van Nederland in de illegale handel van dieren en planten wereldwijd en de vangst van wilde dieren in Nederland pleit D66 voor het volgende:

- Straf de illegale handel in planten en dieren harder en ontnem de criminele winsten.
- Onderzoek op Schiphol & de Rotterdamse haven wildlife trafficking inclusief speurhonden.
- Zorg voor samenwerking en controle in de grote distributiecentra van internationale handel ter bestrijding van de illegale handel in planten en dieren.
- Verken een verbeterde versie voor het registreren van vogels.

## Opvang in beslag genomen dieren

In Nederland krijgen stichtingen die in beslag genomen dieren opvangen, zoals apen en leeuwen, financiële steun vanuit de overheid. De kosten probeert de overheid te verhalen op de overtreder, zogenoemd cost recovery. De Nederlandse stichtingen krijgen ook vanuit het buitenland veel aanvragen om in beslag genomen dieren op te vangen. De kosten van de opvang van deze dieren worden gedekt uit fondsen en giften. Daarnaast zijn geen gelijke regels of richtlijnen omtrent de opvang van in beslag genomen dieren in de Europese lidstaten.

Daarom stelt D66 voor:

- Maak een Europese richtlijn voor wildlife-opvangcentra waarbij de kwaliteitsstandaarden en financiële steun wordt geborgd.

## Actieplan Wildlife trafficking Europa

In 2016 is in Europa een actieplan tegen wildlife trafficking in werking getreden. Dit actieplan loopt in 2020 af. Het is nu het juiste moment om dit actieplan nieuw leven in te blazen en concretere doelstellingen voor lidstaten te maken. In de laatste jaren is al een hoop werk verzet door de EU, maar tot op heden is de illegale handel in plant- en diersoorten nog zeer lucratief. Dit komt ook doordat de huidige regels rondom de handel in wilde dieren niet alle illegale handel tegen gaan. Veel soorten worden namelijk illegaal verkregen in een land buiten de EU en vervolgens legaal in de EU verhandeld.<sup>91</sup> Het is daarnaast onduidelijk wat de specifieke lidstaten hebben gedaan om deze handel verder in te dammen. Daarom is het belangrijk dat in de herziening van het plan in 2021, zoals aangekondigd in de EU Biodiversiteitsstrategie, duidelijke doelen en taken worden gesteld voor Europese lidstaten.

Daarom stelt D66 voor:

- Controleer beter op de hele keten in de handel in wilde dieren, waarbij zorgvuldiger wordt nagegaan of wilde dieren niet illegaal verkregen zijn in het land van herkomst.
- Update het EU-actieplan wildlife trafficking waarbij duidelijke doelen en taken worden gesteld voor Europese lidstaten.

## Internationale naleving CITES-verdragen

Om te zorgen dat bedreigde plant- en diersoorten niet uitsterven als gevolg van handel in deze soorten zijn op internationaal niveau afspraken gemaakt om handel tegen te gaan of te controleren. In het internationale CITES-verdrag (*Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna*), afgesloten in 1974, zijn dier- en plantsoorten opgenomen waar niet, of onder voorwaarden in gehandeld mag worden.

Ongeveer 5.800 dier- en 30.000 plantensoorten zijn opgenomen in het CITES-verdrag. De Europese Unie en nog 182 landen hebben deze overeenkomst getekend. In Europa is het CITES-verdrag vertaald in vier basisverordeningen waarin soorten opgenomen kunnen worden. Hierdoor wordt duidelijk op welke wijze er met de soort gehandeld mag worden. Er zijn vier categorieën<sup>92</sup>:

1. CITES Basisverordening categorie A: Soorten die met uitsterven bedreigd worden. Commerciële handel met deze soorten is in principe verboden.
2. CITES Basisverordening categorie B: Soorten die niet (direct) met uitsterven worden bedreigd, maar die in deze situatie kunnen raken wanneer de handel niet gereguleerd en gecontroleerd wordt. Ook soorten die veel op een andere bedreigde soort lijken staan in deze bijlage.
3. CITES Basisverordening categorie C: Soorten die op verzoek van een lidstaat op de lijst zijn geplaatst, omdat zij deze nationaal hebben beschermd.
4. CITES Basisverordening categorie D: Soorten die niet bij CITES beschermd zijn. Door opname in deze bijlage wordt de invoer van deze soorten in de Europese Gemeenschap in de gaten gehouden.

Deze lijsten en verordeningen zijn in feite negatieflijsten waar soorten op staan waar niet in gehandeld mag worden of alleen onder strikte voorwaarden. In de praktijk blijken deze lijsten soms moeilijk hanteerbaar omdat landen niet voldoende kennis en expertise bezitten over de CITES-lijsten. Nederland weet volgens NGO's goed om te gaan met de regels van CITES en heeft voldoende expertise in huis om soorten op lijsten te zetten. Echter zijn er grote verschillen tussen Europese lidstaten. Naast dat de handhaving vaak niet op orde is ontbreekt het ook aan de juiste kennis.

Een andere mogelijkheid om meer duidelijkheid te verschaffen omtrent dier- en plantsoorten waarin gehandeld mag worden, is een positieflijst opzetten in plaats van een negatieflijst. Op deze lijst staan dan juist soorten waar wél in gehandeld mag worden. Deze zogenaamde positieflijst is makkelijker te handhaven en zo kunnen ongewenste gevolgen van het houden en het handelen in exotische soorten voorkomen worden.

Niet alleen worden bedreigde soorten beter beschermd maar kan ook volksgezondheid en het risico van invasiviteit en andere schade door ontsnapping of vrijlating worden meegenomen in de beoordeling of de soort op de lijst thuishoort. Het vergt echter veel inspanning en nieuwe onderhandelingen om deze positieflijst op te zetten. Daarom is het een mooi doel, maar voor nu is het sneller om Europese lidstaten en andere landen beter te informeren in de CITES-lijsten en in te zetten op goede handhaving.

Daarom pleit D66 voor:

- Agendeer in de Europese biodiversiteitsagenda het belang van CITES en exporteer kennis naar lidstaten en landen buiten de EU.

### **Sustainable development goals**

Het tegengaan van de illegale handel in wilde dieren draagt bij aan het herstel en de bevordering van de biodiversiteit in het water (SDG 14) en op het land (SDG 15). Daarnaast verkleint het risico op de overdracht van ziektes van wilde dieren op de mens en daarmee de uitbraak van epidemieën en pandemieën. Dit draagt bij aan de volksgezondheid en daarmee aan SDG 3.

## 10. Leg de trofeejacht aan banden

De trofeejacht is de legale jacht op wilde dieren, zoals neushoorns, olifanten of leeuwen. Voor grote bedragen kunnen jachttoeristen op vakantie een wild dier doden en een trofee, zoals een vacht of slag tand, mee naar huis nemen.

Afgezien van ethische bezwaren is er bewijs dat trofeejacht, mits goed gereguleerd, een positieve bijdrage levert aan soortenbehoud. De trofeejacht

vormt namelijk een verdienmodel voor lokale overheden en gemeenschappen, die daardoor gestimuleerd worden om dierenpopulaties in stand te houden. Zonder trofeejacht wordt het aantrekkelijker om wilde natuur om te zetten in landbouwgrond, waardoor leefgebieden van soorten verdwijnen. Ook IUCN ziet potentie in de trofeejacht voor soortenbehoud en heeft per land quota opgesteld voor de uitvoer van jachttrofeeën van bijvoorbeeld olifanten. Verder is de ecologische voetafdruk van trofeejacht is betrekkelijk laag.<sup>93,94,95</sup> Daarnaast tonen sommige studies economische voordelen van de trofeejacht aan.<sup>96,97</sup>

Goede regulering blijkt vaak te ontbreken, waardoor trofeejacht in de praktijk juist nadelig uitpakt voor dierenpopulaties en geringe economische voordelen heeft.<sup>93,95</sup> Zowel voor- als tegenstanders erkennen dat de trofeejacht veel problemen kent. Zo komt slechts een klein percentage van de opbrengsten daadwerkelijk terecht bij de lokale bevolking.<sup>98</sup> Volgens de IUCN levert de trofeejacht in heel Afrika slechts 15.000 banen op. Ook is vaak sprake van corruptie; in Zimbabwe zijn lucratieve jachtgronden in bezit door de politieke elite rondom Robert Mugabe. Hierdoor worden soorten overbejaagd en is stroperij toegenomen.<sup>95</sup>

Bovendien kijken overheidsfunctionarissen niet zelden weg als jachtquota worden overschreden.<sup>97</sup> Daarnaast zijn jachtvergunningen eenvoudig te verkrijgen en staan deze niet in verhouding met de stand van de populaties. In veel Afrikaanse landen, waaronder Zuid-Afrika en Tanzania, blijft voor de sport gejaagd worden op olifanten ondanks dat de populaties al jaren hard achteruitgaan. In Tanzania en Mozambique wordt de olifant inmiddels met uitsterven bedreigt, waardoor niet meer commercieel gehandeld mag worden in producten afkomstig van olifanten. Jachttrofeeën worden helaas nog niet gezien als commercieel product.<sup>95</sup>





Ook zet de trofeejacht aan tot het zogenoemde canned hunting: het fokken van dieren voor de jacht. Zo worden in Zuid-Afrika leeuwen in gevangenschap gefokt, die vervolgens kunnen worden bejaagd.<sup>97</sup>

De trofeejacht vormt een bedreiging voor de genetische kwaliteiten van diersoorten. Jagers hebben een voorkeur voor de dieren die het grootst en sterkst zijn en dus de mooiste trofeeën opleveren. Dit leidt ertoe dat de genetische kwaliteiten van soorten als geheel achteruitgaan.<sup>99</sup>

De gevolgen die dit kan hebben zijn zichtbaar in het Addo olifantenpark in Zuid-Afrika, waar door stroperij steeds meer olifanten slagtaandloos worden geboren.<sup>100</sup>

Desondanks zijn er voorbeelden waarin de trofeejacht soortenbehoud en lokale gemeenschappen wel ten goede komt. In Namibië maakt de trofeejacht deel uit van het succesvolle natuurbeleid van de regering, waardoor Namibië een van de weinige landen is waar olifantenpopulaties juist zijn toegenomen. Hier zijn conservancies opgezet, land dat in eigendom is van de overheid is maar dat beheerd wordt door de lokale bevolking. Iedere conservancy doet wildtellingen om te bepalen hoe veel dieren er nog in het gebied leven en hoe veel er op een duurzame manier bejaagd kunnen worden. De jachtopbrengsten in de vorm van geld, maar ook vlees, gaan naar de lokale bevolking die in de conservancy woont.<sup>101</sup> Tegelijkertijd kent dit succesverhaal zijn keerzijde. Corrupte politici geven namelijk soms jachtvergunningen af teneinde politieke steun te vergaren.<sup>94,95,102</sup>

In navolging van het internationale CITES-verdrag kent Nederland een invoerverbod van dieren van categorie A (bedreigde soorten) en categorie B (kwetsbare soorten). Maar de CITES-wetgeving draagt nog onvoldoende bij tot de bescherming van bedreigde diersoorten. Hiervoor zijn verschillende redenen. Ten eerste, er is bewijs dat diersoorten die naar de “bedreigde” categorie opschuiven, juist meer worden bejaagd omwille van de exclusiviteit van de jachttrofeeën.<sup>103</sup> Ten tweede, er zijn geen regels voor de uitvoer van trofeeën van bij canned hunting gedode dieren.

Natuurbeschermers hebben geconstateerd dat door de coronacrisis de stroperij wereldwijd is toegenomen.<sup>104</sup> Veel toeristen blijven nu weg en daarmee is de indirecte geldstroom voor natuurbeschermingsprogramma's opgedroogd. Tegelijk hebben gemeenschappen die profiteren van het toerisme hun inkomsten verloren, waardoor velen zich wenden tot de stroperij om te overleven. Dit vergroot voor D66 de noodzaak kwetsbare diersoorten beter te beschermen en de trofeejacht aan banden te leggen.

## Nederland

In Nederland zijn er nog altijd bedrijven die jachtreizen aanbieden. Daarom pleit D66 voor het volgende.

- Verbied jachtreizen op CITES-beschermde diersoorten in categorieën A en B, aangeboden door Nederlandse bedrijven.

## Europa

- Zorg voor een Europese aanpak om de trofeejacht effectief aan banden te leggen.
- Stel in heel Europa een invoerverbod in voor trofeeën van dieren in de categorieën A en B (Europese bijlagen van CITES).
- Stel een Europees verbod in op de invoer van dieren en jachttrofeeën die gedood zijn in gevangenschap, het zogenaamde 'canned hunting'.

## Wereld

D66 wil voorkomen dat het aan banden leggen van de trofeejacht leidt tot inkomensverlies voor lokale gemeenschappen die baat hebben bij de trofeejacht. Deze gemeenschappen moeten dus ondersteund worden in het ontwikkelen van verantwoord (wild)toerisme. Dit is des te belangrijker als het toerisme na de coronacrisis weer gaat toenemen. Hierbij gaat het om (kleinschalig) toerisme waarbij verantwoord wordt omgegaan met de natuur en de opbrengsten terecht komen bij lokale gemeenschappen, zoals safari's waarbij dieren van een afstand kunnen worden geobserveerd. Opvangen waar dieren geaaid en geknuffeld kunnen worden zijn uit den boze; hier gaat vaak veel dierenleed achter schuil.<sup>105</sup>

Investeer op Nederlands en Europees niveau in het ontwikkelen van natuurverantwoord (wild) toerisme om duurzame alternatieve inkomstenbronnen te creëren voor gemeenschappen die op dit moment baat hebben bij de opbrengsten van trofeejacht.<sup>106</sup>

## Sustainable development goals

Door de trofeejacht aan banden te leggen worden bedreigde diersoorten beter beschermd en wordt de genetische achteruitgang van populaties voorkomen. Daarmee draagt dit punt bij aan SDG 15.

# Lijst met voorstellen

## Nederland

1. Geef de Rijksoverheid meer regie in het natuurbeleid. Het Rijk moet onder andere in samenwerking met provincies komen tot aanvullende beleidsinstrumenten die zich richten op een basiskwaliteit voor natuur. Verduurzaming van de landbouw rondom natuurgebieden vormt hierbij de sleutel.
2. Zorg dat in 2030 30% van het landoppervlak effectief beheerd natuurgebied is.
3. Verbind natuurgebieden. Zo wil D66 de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug verbinden met een natuurcorridor tussen Garderen en Austerlitz, met als belangrijkste element een ecodeuct over de A1 ter hoogte van Terschuur. Daarnaast wil D66 ook dat onderzocht wordt of de Veluwe met de Oostvaardersplassen verbonden kan worden met een natuurcorridor, zoals ooit in de Ecologische Hoofdstructuur was voorzien.
4. Investeer in onderzoek naar en experimenten met natte teelt in veenweidegebieden.
5. Geef experimenteerruimte voor kringlooplandbouw en natte teelten en steun boeren in veenweidegebieden die deze omslag willen maken met fiscale regelingen.
6. Geef kwetsbare gebieden, waar bodemdaling en het kunstmatig laag houden van het grondwaterpeil grote economische schade en achteruitgang van de natuur hebben veroorzaakt, terug aan de natuur.
7. Neem landschap op in de nationale Omgevingswet door karakteristieke landschapselementen als sloten, bomen, houtwallen en vochtig grasland een plek te geven in het Besluit kwaliteit leefomgeving.
8. Wijs landschappen van nationaal belang aan - landschappen met grote betekenis voor de Nederlandse samenleving en unieke cultuurhistorische waarden – en geef deze een beschermde status.
9. Creëer beschermde bufferzones rond Natura 2000-gebieden waar meervoudig gebruik centraal staat en landbouw, natuur en recreatie samengaan. In deze gebieden is het belangrijk dat gebruiksvormen natuurinclusief zijn.
10. Stimuleer meervoudig ruimtegebruik ook op andere vlakken; bijvoorbeeld het gebruik van daken van distributiecentra en bedrijfspanden voor zonnepanelen.
11. Zorg dat de door de Tweede Kamer gestelde eisen aan ‘verdozing’, het oprukken van distributiecentra en datacenters in het landschap, verder uitgewerkt worden.
12. Maak daken en gevels waar mogelijk groen ten behoeve van natuur en klimaatadaptatie. D66 wil hierbij dat eisen worden gesteld aan de waterberging bij bouwprojecten. Deze kunnen immers bijdragen aan het creëren van groene daken, doordat deze gebruikt kunnen worden voor beregening.
13. Creëer ruimte voor de rivieren en verken kansen hiervoor met de scheepvaartsector en natuurorganisaties.

14. Maak natuurlijke oplossingen de standaard voor kustbescherming en zet in op klimaatbuffers zoals (binnendijkse) kwelders, duinen, schelpdierbanken en wind- en zee-gedreven zandsuppletie.
15. Zorg dat kusten zo veel mogelijk natuurlijk kunnen meegroeien met de zeespiegelstijging. Woningbouw aan de kust staat dit proces in de weg en moet voorkomen worden, zodat klimaatbuffers prioriteit krijgen.
16. Geef vismigratie prioriteit in het waterbeheer. Herstel waar mogelijk de zoet-zoutovergangen aan de Waddenkust en in de zuidwestelijke rivierendelta van Zeeland en creëer goede open verbindingen tussen kleine wateren, rivieren en de zee door middel van visvriendelijke spuien en passeerbare stuwen.
17. Zorg dat in 2030 30% van de Noordzee een beschermd status heeft als Natura 2000-gebied.
18. Creëer mogelijkheden voor de groei van zeewier-, kreeft- en schelpdierculturen in de Noordzee. Maak de sokkels van nieuwe windmolens geschikt voor de groei van deze culturen. Pas de regelgeving zo aan dat de sokkels van oude boorplatformen kunnen blijven staan.
19. Realiseer een riolerings- en afvalwaterzuiveringssysteem op de eilanden in Caribisch Nederland voor 2025.
20. Zorg voor een (beter) afvalverwerking systeem in Caribisch Nederland, waarbij het dumpen van illegaal afval strenger wordt gemonitord en beboet. Hierbij is een goede samenwerking tussen instanties op het eiland cruciaal, zodat toezicht en handhaving verbeterd worden.
21. Stimuleer bewustwording onder de eilandbevolking in Caribisch Nederland wat betreft de gevolgen van het dumpen van illegaal afval.
22. Maak een structurele aanpak tegen loslopend vee in Caribisch Nederland, waarbij het duidelijk is bij wie de verantwoordelijkheid ligt voor handhaving en toezicht.
23. Zorg voor betere kustbescherming en minder kustbebouwing door middel van het stellen van eiland-overstijgende kaders (Caribisch Nederland).
24. Maak deals met cruisevaartmaatschappijen en de eilanden met daarin de afspraak dat schadelijke zonnebrandcrèmes niet meer aan boord worden verkocht (Caribisch Nederland).
25. Geef voorlichting aan toeristen over schadelijke zonnebrandcrèmes in Caribisch Nederland.
26. Straf de illegale handel in planten en dieren harder en ontnem de criminele winsten.
27. Onderzoek op Schiphol en de Rotterdamse haven wildlife trafficking inclusief speurhonden.
28. Zorg voor samenwerking en controle in de grote distributiecentra van internationale handel ter bestrijding van de illegale handel in planten en dieren.
29. Verken een verbeterde versie voor het registreren van vogels.
30. Verbied jachtreizen op CITES-beschermd diersoorten in categorieën A en B aangeboden door Nederlandse bedrijven.

## Europa

1. Laat de zorgplicht in de Europese Houtverordening voor bedrijven om te controleren dat geïmporteerd hout legaal gekapt is ook gelden voor producten die een risico van illegale ontbossing veroorzaken, zoals soja en palmolie.
2. Sluit het gebruik van strengere EU-bossenwetgeving die bedrijven verplicht hun toeleveringsketens te controleren op ontbossingsrisico's en mensenrechtenschendingen als nuttig instrument niet uit.
3. Bevorder de import van duurzame producten als hout door duurzame producenten lagere tarieven te bieden en hogere importtarieven te hanteren voor niet-duurzame producenten. Dit moet de inzet zijn van Nederland op EU-niveau, zodat deze standaard wordt meegenomen in de handelsakkoorden die de EU afsluit (naast de eis dat de landen waarmee akkoorden worden afgesloten ook het klimaatverdrag van Parijs naleven).
4. Zorg dat ook dieren vrij de grens over kunnen. Werk samen met Duitsland en België om te zorgen dat onze natuurgebieden onderling verbonden raken.
5. Nederland moet een voortrekkersrol nemen in het verbinden van Europese natuurgebieden en zich inzetten voor een Europese samenwerking om Natura 2000-gebieden te verbinden.
6. Werk samen met Europese landen om rivieren te onderhouden en waterafvoer en -opslag te bevorderen.
7. Geef Nederland een voortrekkersrol in ecologisch verantwoord oceaانبbeheer door de Nederlandse vertegenwoordiging bij de EU en internationale organisaties (RFMO's) op het gebied van duurzame visvangst te versterken met de noodzakelijke FTE.
8. Maak een Europese richtlijn voor wildlife-opvangcentra waarbij de kwaliteitsstandaarden en financiële steun wordt geborgd.
9. Controleer beter op de hele keten in de handel in wilde dieren, waarbij zorgvuldiger wordt nagegaan of wilde dieren niet illegaal verkregen zijn in het land van herkomst.
10. Update het EU-actieplan wildlife trafficking waarbij duidelijke doelen en taken worden gesteld voor Europese lidstaten.
11. Agendeer in de Europese biodiversiteitsagenda het belang van CITES en exporteer kennis naar lidstaten en landen buiten de EU.
12. Stel in heel Europa een invoerverbod in voor trofeeën van dieren in de categorieën A en B (Europese bijlagen van CITES).
13. Stel een Europees verbod in op de invoer van dieren en jachttrofeeën die gedood zijn in gevangenschap, het zogenaamde 'canned hunting'.

## Wereld

1. Maak bindende natuurafspraken tijdens de Convention on Biological Diversity (CBD) in China.
2. Natuur moet overal ter wereld beter beschermd worden. D66 wil dat Nederland en de EU actief kennis gaan delen met andere landen om hen te ondersteunen in het behouden, beschermen en verbinden van natuurgebieden.
3. Geef Nederland een voortrekkersrol in ecologisch verantwoord oceaanbeheer door de Nederlandse vertegenwoordiging bij de EU en internationale organisaties (RFMO's) op het gebied van duurzame visvangst te versterken met de noodzakelijke FTE.
4. Vergroot het consumentenbewustzijn rondom plastic door organisaties te steunen die het plasticprobleem aanpakken.
5. Investeer op Nederlands en Europees niveau in het ontwikkelen van natuurverantwoord (wild) toerisme om duurzame alternatieve inkomstenbronnen te creëren voor gemeenschappen die op dit moment baat hebben bij de opbrengsten van trofeejacht.



# Eindnoten

- 1 <https://www.nu.nl/wetenschap-quest/5877348/vn-miljoen-pl-ant-en-diersoorten-dreigen-uit-te-sterven-door-toedoenmens.html>, website geraadpleegd op 5 juni 2020
- 2 Global Future Report 2020, WWF, <https://wwf.panda.org/?359334>
- 3 <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/hoe-de-verwoestng-van-de-natuur-de-economie-hard-raakt~b537b6ac/>, website geraadpleegd op 12 mei 2020.
- 4 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/nature-decline-unprecedented-report/>, website geraadpleegd op 5 juni 2020
- 5 European Commission (2009). Nature's role in climate change. Publication Office European Commission.
- 6 <https://www.pnas.org/content/110/21/8399>, website geraadpleegd op 6 mei 2021.
- 7 [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(12\)61684-5/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(12)61684-5/fulltext), website geraadpleegd op 6 mei 2021.
- 8 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7007140/>, website geraadpleegd op 6 mei 2021.
- 9 <https://www.groene.nl/artikel/het-is-niet-de-schuld-van-de-vleermuis>, website geraadpleegd op 6 mei 2021.
- 10 Baptist, M., van Hattum, T., Reinhard, S., van Buuren, M., de Rooij, B., Hu, X., ... (2019). Een natuurlijkere toekomst voor Nederland in 2120. Wageningen University & Research.& Ysebaert, T.
- 11 <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>, website geraadpleegd op 13 mei 2020
- 12 <https://www.wur.nl/nl/nieuws/Achteruitgang-natuur-gaat-sneller-dan-ooit-in-de-geschiedenis-van-de-mens.html>, website geraadpleegd op 13 mei 2020
- 13 Kamerstukken II 2018/2019, 21501-20, nr. 1440
- 14 Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Interprovinciaal Overleg (2020). Hoofdpijnen (ambities en doelen) van de bossenstrategie van Rijk en provincies. Opgehaald van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/02/03/bijlage-hoofdpijnen-ambities-en-doelen-van-debossenstrategie-van-rijk-en-provincies> op 13 mei 2020
- 15 <https://d66.nl/gebruik-biomassa-inperken/>, website geraadpleegd op 12 mei 2020.
- 16 <https://nos.nl/artikel/2336735-d66-en-christenunie-geen-geld-voor-nieuwe-biomassacentrales.html>, website geraadpleegd op 12 juni 2020.
- 17 Kamerstukken II 2018/2019, 26 485, nr. 299.
- 18 Vangansbeke, P.; Verheyen, K.; Van Beek, E. en Muys, B (2012). Boscossysteemdiensten: wat bossen ons bieden. *Bosrevue* 41 p.11-16. Opgehaald van <https://edepot.wur.nl/449132> op 13 mei 2020.
- 19 Europese Commissie (2019). Protecting and restoring the world's forests: stepping up EU action to halt deforestation and forest degradation. Opgehaald van [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS\\_19\\_4549](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS_19_4549) op 13 mei 2020
- 20 Cuypers et al. (2013). The impact of EU consumption on deforestation: Comprehensive analysis of the impact of EU consumption on deforestation. Europese Commissie. Opgehaald van <https://ec.europa.eu/environment/forests/pdf/1.%20Report%20analysis%20of%20impact.pdf> op 13 mei 2020.
- 21 Plassmann, K. (2018) Direct and Indirect Land Use Change. In: Kaltschmi M., Neuling U. (eds) *Biokerosene*. Springer, Berlin, Heidelberg
- 22 <https://www.duurzaam-ondernemen.nl/verontrustende-cijfers-over-duurzame-import-van-europa-nederlandvoorloper/>, website geraadpleegd op 16 juni 2020
- 23 Azapagic, A., & Stichnothe, H. (2011). Life cycle sustainability assessment of biofuels. In *Handbook of biofuels production* (pp. 37-60). Woodhead Publishing.
- 24 [https://ec.europa.eu/info/news/commission-specifies-criteria-ensure-biofuels-used-transport-sector-are-sustainablecontext-recast-renewable-energy-directive-2019-mar-13\\_en](https://ec.europa.eu/info/news/commission-specifies-criteria-ensure-biofuels-used-transport-sector-are-sustainablecontext-recast-renewable-energy-directive-2019-mar-13_en), website geraadpleegd op 16 juni 2020
- 25 Europese Commissie (2019). Bescherming en herstel van bossen wereldwijd: de actie van de EU opvoeren. Opgehaald van <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2019/NL/COM-2019-352-F1-NL-MAIN-PART-1.PDF> op 13 mei 2020.



- 26 <https://ec.europa.eu/environment/forests/pdf/1.%20Report%20analysis%20of%20impact.pdf>, website geraadpleegd op 16 juni 2020
- 27 <http://www.timberlinkinternational.com/site/wp-content/uploads/TLI-Due-Diligence-System-v1.pdf>, website geraadpleegd op 16 juni 2020
- 28 PEFC (2011). PEFC en FSC, wat zijn de verschillen? Opgehaald van [https://pefcnederland.nl/wp-content/uploads/2013/11/PEFC\\_FSC\\_Brochure\\_Verschillen\\_met\\_beleidsverklaring.pdf](https://pefcnederland.nl/wp-content/uploads/2013/11/PEFC_FSC_Brochure_Verschillen_met_beleidsverklaring.pdf) op 13 mei 2020
- 29 Kamerstukken II 2019/2020, 30196, nr. 708.
- 30 Bergsma, G.; Blom, M; Vergeer, R. (2015). Financiële instrumenten voor duurzaam hout. CE Delft. Opgehaald van <https://www.ce.nl/publicaties/1672/financiele-instrumenten-voor-duurzaam-hout> op 13 mei 2020.
- 31 <https://www.duurzaam-ondernemen.nl/het-convenant-bevorderen-duurzaam-bosbeheer-wat-is-de-stand-van-zaken/>, website geraadpleegd op 13 mei 2020.
- 32 <https://www.rivm.nl/stikstof/actueel>, website geraadpleegd op 13 mei 2020
- 33 <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/heeft-nederland-nu-te-weinig-of-te-veel-natuur~b2556eb1/>, website geraadpleegd op 13 mei 2020
- 34 <https://www.clo.nl/onderwerpen/versnippering>, website geraadpleegd op 13 mei 2020
- 35 Bakker, J.; Joubert, D. en Van Rijswijk, M. (2011). Hoe fragmentatie en genetische erosie het aanpassingsvermogen en de overlevingskans van populaties ondermijnen: experimentele evidentie. *De Levende Natuur*, 112(2), 55-58.
- 36 <https://www.mjpo.nl/over-mjpo/>, website geraadpleegd op 13 mei 2020
- 37 Emond, D.; Van Gogh, I.; Driessen, F. en Brandjes, G. (2016). Het gebruik van ecoducten op de Veluwe. Monitoring, onderzoeken en interviews uit de periode 1989 - 2016. Bureau Waardenburg Rapportnr. 16-117. Bureau Waardenburg, Culemborg.
- 38 <https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=26305>, website geraadpleegd op 10 juni 2020
- 39 Kamerstukken II 2018/2019, 28286, nr. 1048
- 40 [https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index\\_en.html](https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.html), website geraadpleegd op 13 mei 2020
- 41 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/32/weidevogels-in-duikvlucht>, website geraadpleegd op 14 mei 2020
- 42 <https://www.wur.nl/nl/nieuws/Beter-voorbereid-op-natuurbranden-in-Nederland.htm>, website geraadpleegd op 12 mei 2020.
- 43 Kamerstukken 2018/2019, 35141, nr. 2
- 44 Van den Born, G. et al. (2016). Dalende bodems, stijgende kosten: mogelijke maatregelen tegen veenbodemdaling in het landelijk en stedelijk gebied: beleidsstudie (No. 1064). Planbureau voor de Leefomgeving. Opgehaald van <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2016-dalende-bodems-stijgende-kosten-1064.pdf> op 14 mei 2020
- 45 Schipper, P. et al. (2015). Potentie Kringlooplandbouw en onderwaterdrainage in veenweide: Voorstudie naar de potentie van kringlooplandbouw en onderwaterdrainage in veenweide voor minder verliezen naar bodem en water en beter bedrijfsresultaat (No. 2684). Alterra, Wageningen University & Research. Opgehaald van <https://edepot.wur.nl/367528> op 14 mei 2020
- 46 Kamerstukken II 2019/2020, 34682, nr. 41
- 47 Van Dam, F.; Pols, L. en Elzenga, H. (2019). Zorg voor landschap - Naar een landschapsinclusief omgevingsbeleid. Planbureau voor de Leefomgeving. Opgehaald van <https://www.pbl.nl/publicaties/zorg-voor-landschap> op 14 mei 2020.
- 48 <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/geef-het-nederlandse-landschap-meer-aandacht~b9cf4642/>, website geraadpleegd op 14 mei 2020
- 49 <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/een-nieuw-biodiversiteitsplan-wie-zorgt-ervoor-dat-het-deze-keer-el-slaagt~ba8cb1d0/>, website geraadpleegd op 14 mei 2020
- 50 <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/nieuwbouw-gaat-ten-koste-van-groen-in-de-stad/>, website geraadpleegd op 14 mei 2020
- 51 <https://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2012-06-08-the-biodiverse-city.html>, website geraadpleegd op 14 mei 2020
- 52 Kamerstukken II 2012/2013, 33734, nr. 2
- 53 Kamerstukken II 2018/2019, 33 576, nr. 148.
- 54 Kamerstukken II 2018/2019, 32670, nr. 155
- 55 <https://www.wur.nl/en/show-longread/Seven-Reasons-to-Invest-in-a-Green-City.htm>, website geraadpleegd op 14 mei 2020
- 56 <https://www.wur.nl/en/Dossiers/file/Greenery-in-the-city.htm>, website geraadpleegd op 14 mei 2020

- 57 <https://www.wur.nl/nl/nieuws/Groene-daken-zorgen-voor-meer-leefbare-steden.htm>, website geraadpleegd op 12 mei 2020.
- 58 <https://www.bouwwereld.nl/nieuwbouw/waterberging-voedt-groen-dak/>, website geraadpleegd op 12 mei 2020.
- 59 <https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/extreme-zeespiegelstijging-in-de-21e-eeuw>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 60 <https://www.deltacommissaris.nl/deltaprogramma/vraag-en-antwoord/hoe-zit-het-met-de-rivierafvoer-van-18.000-m3>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 61 Van der Nat, A., Vellinga, P., Leemans, R., & Van Slobbe, E. (2016). Ranking coastal flood protection designs from engineered to nature-based. *Ecological Engineering*, 87, 80-90.
- 62 Kamerstukken II 2018/2019, 35 140, nr. 2
- 63 <https://www.dezandmotor.nl/>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 64 <https://www.rijkswaterstaat.nl/water/waterbeheer/bescherming-tegen-het-water/maatregelen-om-overstromingen-te-voorkomen/ruimte-voor-de-rivieren/index.aspx>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 65 <https://www.klimaatbuffers.nl/>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 66 <https://www.stowa.nl/deltafacts/waterveiligheid/het-kuststelsel/innovatieve-dijkconcepten-het-waddengebied>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 67 <https://www.klimaatbuffers.nl/>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 68 <https://www.clo.nl/indicatoren/nl135004-vispassages>, website geraadpleegd op 16 juni 2020
- 69 Kamerstukken II 2018/2019, 29664, nr. 197
- 70 Baptist, M. et al. (2019). Een natuurlijker toekomst voor Nederland in 2120. Wageningen University & Research. Opgehaald van <https://magazines.wur.nl/climate-solutions-nl/nederland-in-2120/> op 18 mei 2020
- 71 Pols, L., Kronberger, P., Pieterse, N. en Tennekes, J. (2007). Overstromingsrisico als ruimtelijke opgave. *Ruimtelijk Planbureau*, 41 (7), 73+.
- 72 Afgeleid uit het Living blue rapport van het WNF.
- 73 <https://www.waddenvereniging.nl/klimaatverandering>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 74 Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (2020). Onderhandelaarsakkoord voor de Noordzee. Opgehaald van <https://www.overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl/samenwerken/lopende+projecten+samenwerken/noordzeeoverleg/documenten+noordzeeoverleg/default.aspx> op 15 mei 2020.
- 75 <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/publications/the-new-plastics-economy-rethinking-the-future-of-plastics-catalysing-action>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 76 <https://www.wwf.nl/wat-we-doen/focus/oceanen/duurzame-visserij/overbevissing>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 77 Zoals aangekondigd in de blog van tonijnkenner Steven Adolf, Tuna Wars.
- 78 <https://www.msc.org/nl/media-pers/nieuwsartikelen/supermarkten-presteren-goed-met-70-gecertificeerd-visassortiment>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 79 Factsheet WWF Problematiek aangaande koraalriffen Caribisch Nederland (februari 2019)
- 80 <https://www.wwf.nl/wat-we-doen/actueel/nieuws/Koraal-op-Caribisch-Nederland-niet-meer-zoals-het-was>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 81 Kamerstukken II 2018/19, 33 576, nr. 147.
- 82 Kamerstukken II 2019/2020, 33576, nr. 190
- 83 Factsheet WWF Problematiek aangaande koraalriffen Caribisch Nederland (februari 2019)
- 84 Raad voor de Rechtshandhaving (2019). Handhaving natuur- en milieuwetgeving in Caribisch Nederland over loslopend vee, zwervend vuil en andere problemen voor de natuur op Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Opgehaald van <http://www.raadrechtshandhaving.com/wp-content/uploads/2020/01/Eind-rapport-Handhaving-natuur-en-milieu-wetgeving-2.pdf> op 15 mei 2020
- 85 <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/overdosis-zonnebrandcreme-funest-voor-koraal-rond-bonaire~b1055c35/>, website geraadpleegd op 15 mei 2020
- 86 Kamerstukken II 2018/2019, 28286, nr. 1047
- 87 <https://bonaire.nu/2018/05/16/eilandsraad-neemt-motie-tegen-schadelijke-zonnebrand-creme-aan/>, website geraadpleegd op 18 mei 2020
- 88 Vlaanderen, F. et al. (2018). Staat van zoönosen 2018. RIVM. Opgehaald van <https://www.rivm.nl/publicaties/staat-van-zoonosen-2018> op 18 mei 2020.
- 89 Van der Grijp, N. (2016). Wildlife crime in the Netherlands. Brussel. Europees Parlement. Opgehaald van [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578957/IPOL\\_IDA\(2016\)578957\\_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578957/IPOL_IDA(2016)578957_EN.pdf) op 18 mei 2020
- 90 <https://www.nvwa.nl/onderwerpen/pooringen-controles-nvwa/uitvoering-controles>, website geraadpleegd op 18 mei 2020
- 91 <https://www.independent.co.uk/environment/stop-wildlife-trade-illegal-eu-strategy-2020-biodiversity-crisis-coronavirus-a9523966.html>, website geraadpleegd op 5 juni 2020
- 92 <https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/cites-verordeningen>, website geraadpleegd op 18 mei 2020

- 93 Cooney, R. et al. (2017). The baby and the bathwater: trophy hunting, conservation and rural livelihoods. *Unasylva*, 68(249), 3.
- 94 Di Minin, E., Leader-Williams, N., en Bradshaw, C. J. (2016). Banning trophy hunting will exacerbate biodiversity loss. *Trends in Ecology & Evolution*, 31(2), 99-102.
- 95 <https://www.nationalgeographic.com/news/2015/11/151715-conservation-trophy-hunting-elephants-tusks-poaching-zimbabwe-namibia/>, website geraadpleegd op 18 mei 2020
- 96 Saayman, M., Van der Merwe, P., en Saayman, A. (2018). The economic impact of trophy hunting in the south African wildlife industry. *Global ecology and Conservation*, 16, e00510.
- 97 Lindsey, P. A., Roulet, P. A., & Romanach, S. S. (2007). Economic and conservation significance of the trophy hunting industry in sub-Saharan Africa. *Biological conservation*, 134(4), 455-469.
- 98 Campbell, R. (2013). The \$200 million question: how much does trophy hunting really contribute to African communities? A report for the African Lion Coalition. Melbourne, Australia. Economists at Large.
- 99 Coulson, T., Schindler, S., Traill, L., & Kendall, B. E. (2018). Predicting the evolutionary consequences of trophy hunting on a quantitative trait. *The Journal of Wildlife Management*, 82(1), 46-56.
- 100 <https://www.nytimes.com/2018/06/16/world/africa/south-africa-elephants-tusks.html>, website geraadpleegd op 18 mei 2020
- 101 Bron: medewerker WNF.
- 102 <https://africageographic.com/stories/trading-the-lives-of-desert-elephants-for-votes/>, website geraadpleegd op 19 mei 2020
- 103 Palazy, L., Bonenfant, C., Gaillard, J. M., & Courchamp, F. (2013). On the use of the IUCN status for the management of trophy hunting. *Wildlife research*, 39(8), 711-720.
- 104 <https://nos.nl/artikel/2334005-toename-stroperij-door-coronacrisis-het-is-een-gigantische-crisis.html>, website geraadpleegd op 5 juni 2020
- 105 <https://www.wwf.nl/kom-in-actie/met-tijd/tips-gedrag/duurzaam-toerisme>, website geraadpleegd op 19 mei 2020
- 106 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0087&from=EN>, website geraadpleegd op 19 mei 2020